

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest

Diplomski rad

Talijanska okupacija Šibenika nakon Prvoga svjetskog rata

Student: Branimir Renje

Mentor: dr.sc. Goran Hutinec

Zagreb, 2017.

Sadržaj

1. Uvod	3
2. Razvoj nacionalne svijesti u Dalmaciji	4
2.1. Nacionalne ideje u prvoj polovici 19. stoljeća.....	4
2.2. Razdoblje novog Ustava.....	5
3. Politička situacija u Šibeniku do početka Prvoga svjetskog rata	8
3.1. Narodnjaci i autonomaši u Šibeniku.....	8
3.2. Pojava drugih stranaka.....	9
3.3. Rascjep među pravašima.....	13
4. Razdoblje Prvoga svjetskog rata	14
4.1. Početak rata.....	14
4.2. Početak okupacije dalmatinskih gradova.....	15
5. Okupacija u Šibeniku	19
5.1. Početno razdoblje okupacije.....	19
5.2. Jačanje represije.....	23
5.3. Držanje domaćih Talijana.....	32
5.4. Učestali incidenti u gradu.....	35
6. Završetak okupacije	37
6.1. Rapalski ugovor iz studenoga 1920. i odlazak talijanske vojske.....	38
6.2. Normalizacija života u narednom desetljeću.....	41
7. Zaključak	43
8. Sažetak	45
9. Bibliografija	46
9.1. Arhivska građa.....	46
9.2. Novine.....	46
9.3. Literatura.....	46
9.4. Članci.....	47

1. Uvod

Prvi svjetski rat bio je najkrvaviji vojni obračun u dotadašnjoj svjetskoj povijesti s preko deset milijuna poginulih i dvadeset milijuna ranjenih. Iako prostor Dalmacije s gradom Šibenikom nije bio poprištem sukoba za vrijeme rata, Prvi je svjetski rat na Dalmaciju itekako imao utjecaja.

Ovaj rad bavit će se poslijeratnom okupacijom dijela Dalmacije, a u prvom redu grada Šibenika, odnosno tadašnjeg šibenskog kotara. Pritom će dati uvid i u povijesna zbivanja u Dalmaciji u drugoj polovici 19., te na početku 20. stoljeća u kontekstu pojave nacionalne svijesti i drugih oblika kolektivne identifikacije koji su nužni za razumijevanje onoga što se u dijelu Dalmacije zbivalo u prvim godinama nakon završetka Velikog rata, a u jednom manjem dijelu i nakon toga.

Dalmacija, koja nakon pada francuske vlasti početkom 19. stoljeća dolazi pod vlast habsburške Austrije, postaje poprištem sukoba stanovništva slavenskog i talijanskog podrijetla, naročito u drugoj polovici stoljeća. Pritom nastaju dvije glavne stranke, autonomaška, u kojoj se okupljaju zagovornici dalmatinske autonomije, uglavnom protalijanski orijentirani te narodnjačka, koja okuplja hrvatske i srpske političare. Krajem stoljeća narodnjaci uglavnom uspijevaju istisnuti autonomaše iz vladajućih struktura, ali ideje o dalmatinskoj autonomiji, a naročito one o njenom priključenju novouspostavljenoj ujedinjenoj Italiji i dalje opstaju te postaju temelj novih talijanskih imperijalističkih težnji. Italija s Antantinim saveznicima 1915. potpisuje Londonski ugovor kojim je značajan dio Dalmacije, uključujući i grad Šibenik, između ostalog, obećan Italiji u zamjenu za njeno sudjelovanje u ratu na strani saveznika. Upravo ovaj ugovor bit će temelj poslijeratnih talijanskih zahtjeva na istočnoj obali Jadranskoga mora. Sama okupacija Šibenika započela je 6. studenog 1918. godine, ulaskom talijanske mornarice u šibensku luku te je u početku djelovala samo kao privremeno rješenje, no ubrzo je postalo jasno da talijanska vojska ima drukčiju ulogu od službene uloge privremenog okupatora u ime Antante. Stanovništvo Šibenika, koje je do toga trenutka u dobroj mjeri razvilo nacionalnu svijest, a sačinjavali su ga uglavnom Hrvati, uz srpsku i talijansku manjinu, uglavnom se protivilo težnjama talijanskih političara te postupanju talijanske vojske tijekom okupacije koja je potrajala do lipnja 1921. godine, kada je u skladu s Rapalskim ugovorom iz studenog 1920. talijanska vojska napustila Šibenik, čime je Šibenik postao dijelom novouspostavljene Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

Ovaj rad detaljnije će analizirati nastanak i razvoj nacionalne svijesti u Dalmaciji i Šibeniku te posljedičnih nacionalnih sukoba koji su ključni za razumijevanje same okupacije, te će dati uvid u sam tijek okupacije u Šibeniku i okolici te ispitati njen značaj za kasniji politički život grada Šibenika.

2. Razvoj nacionalne svijesti u Dalmaciji

2.1. Nacionalne ideje u prvoj polovici 19. stoljeća

Na Bečkom kongresu 1814. odlučeno je da Dalmacija, Dubrovnik i Boka kotorska, zajedno s pripadajućim otocima, pripadnu Austriji. Austrija Dalmaciju dobiva u gospodarski lošem stanju, u prvom redu zbog propasti njene pomorske trgovine tijekom francuske vlasti do koje je došlo uslijed britanske i ruske blokade njene obale. Za vrijeme mletačke vlasti u Dalmaciji talijanska nacionalna ideja još kao takva nije postojala, pa Venecija ni na koji način nije pokušavala potalijančiti Dalmatince, iako je talijanski bio službeni jezik. Domaća inteligencija školovana je u Italiji, ali ih je mletačka vlast obično gledala kao dalmatinske Slavene ili Ilire te nisu mogli doći do neke važnije funkcije u državi, jer su takve funkcije bile rezervirane za mletačku aristokraciju.¹ Francuzi su za svoje vladavine otvorili velik broj škola u Dalmaciji s talijanskim kao nastavnim jezikom, čime su dali doprinos talijanizaciji dalmatinske inteligencije, a Austrija je samo nastavila s ovom praksom. Na taj način domaće je slavensko stanovništvo moralo prihvatiti i naučiti talijanski jezik ako želi steći obrazovanje te se zaposliti u javnoj službi. Na ovaj je način stvoren sloj intelektualaca koji su odgajani na talijanskom jeziku i u talijanskoj kulturi, bez previše interesa za hrvatski jezik i kulturu. S druge strane, Dalmacija u Austriji dobiva status krunske zemlje, što doprinosi jačanju dalmatinskog identiteta.² Kada su revolucionarne 1848. počele jačati nacionalne ideje među *prekovelebitskim* Hrvatima, talijanizirani su intelektualci, koji su predstavljali dalmatinske općine, ostali uglavnom nezainteresirani za ujedinjenje s Hrvatima iz ostalih dijelova Monarhije. Ova se skupina nije smatrala Talijanima, nego su priznavali svoje hrvatsko podrijetlo, ali su se uglavnom smatrali slavo-dalmatincima, naglašavajući svoje talijansko obrazovanje.³

Među prvim pothvatima koji se smatraju počecima razvoja narodne svijesti u Dalmaciji je pokretanje *Srpsko-dalmatinskog Almanaha za ljeto 1836.*, koji od 1838. nosi naziv *Srpsko-*

¹ Grga Novak, *Prošlost Dalmacije - knjiga druga*, (Split: Marjan tisak, 2004.), 88-89.

² Mirko Đinđić i Tihomir Cipek, „Politički identiteti dalmatinskih Talijana 1860.-1882.“, *Časopis za suvremenu povijest* 1 (2010.), 222.

³ Novak, *Prošlost Dalmacije*, 91.

dalmatinski Magazin, a tiska se u Zadru, gdje ga izdaje Šibenčanin Božidar Petranović. Valja naglasiti da u ovom razdoblju ne postoji jasna razlika između hrvatskog i srpskog identiteta u Dalmaciji, pa tako Božidar Petranović 1848. u Kninu govori o svom jeziku kao hrvatskom, te naglašava: „Mi smo Hrvati, pa nam valja narodnost našu i jezik čuvati kao zjenicu oka i nju do posljednje kapi krvi braniti.“⁴ Antun Kuzmanić 1844. pokreće u Zadru časopis *Zora Dalmatinska* koji je s oduševljenjem prihvaćen u Dalmaciji.⁵

2.2 Razdoblje novog Ustava

Uvođenje novoga Ustava u Monarhiji doprinijelo je pojavi slobode tiska, što je s oduševljenjem primljeno u Dalmaciji, gdje *Zora Dalmatinska* sada okuplja velik broj zagovornika sjedinjenja Hrvatske i Dalmacije. Njihove nade otklonjene su uvođenjem oktroiranog ustava 1849., prema kojem se ustrojava samo jedan državni parlament u Beču koji odlučuje o cijelom carstvu. Nakon rata između Austrije i Pijemonta 1859., dolazi do slabljenja Austrije, a otvoren je put ujedinjenju Italije do kojeg dolazi kasnije. U to vrijeme opet se otvara pitanje ujedinjenja Dalmacije s Hrvatskom, te se oko tog pitanja počinju sukobljavati narodnjački i autonomaški političari. Ovo razdoblje nakon ujedinjenja Italije bitno je i za dalmatinske Talijane, jer dolazi do oblikovanja i njihovih političkih identiteta. Ovo razdoblje karakterizira velik broj potencijalnih nacionalnih, odnosno ideoloških pravaca u Dalmaciji. Osim slavo-dalmatinskog pravca koji se javlja u primorskim gradovima i pravca koji inzistira na čistom talijanstvu Dalmacije, snažna je i južnoslavenska nacionalna ideologija povezana uz gradske narodnjake, ali i hrvatska nacionalna ideologija koju zastupa uglavnom pučka inteligencija te srpska nacionalna ideologija koja postoji među srpskim stanovništvom Dalmacije.⁶ Nakon vraćanja ustavnog stanja u Monarhiji 1860., najviše su se učvrstile dvije struje, pa iz njih nastaju i prve moderne političke stranke, Narodna i Autonomaška. Autonomaši se regrutiraju uglavnom iz plemstva, trgovačkog građanstva i upravnog činovništva te dijela seoske elite.⁷ Oni zastupaju ideju da je Dalmacija, unatoč prisutnosti slavenskog stanovništva, ipak zemlja u kojoj dominira romanska kultura s talijanskim kao jedinim službenim jezikom, zanemarujući da je talijanski kao jedini službeni

⁴ Ivan Katušić, *Vječno progonstvo Nikole Tommasea*, (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1975.), 113.

⁵ Novak, *Prošlost Dalmacije*, 94-96.

⁶ Nikša Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji (Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869)*, (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Centar za povijesne znanosti – Odjel za hrvatsku povijest, 1980.), 141.

⁷ Đinđić i Cipek, „Politički identiteti dalmatinskih Talijana 1860.-1882.“, 224.

jezik uspostavljen usprkos želji austrijskih vlasti nakon Bečkog kongresa.⁸ Autonomašima šezdesetih godina izborni sustav ide u prilog, pa tako 15 tisuća Talijana bira 23 zastupnika u Dalmatinski sabor, a 400 tisuća Hrvata najviše 20 zastupnika.⁹ Autonomaši se s narodnjacima razilaze zbog različitih pogleda prema identitetu. Autonomaši tako ističu dalmatinski identitet zasnovan na dalmatinskoj državnosti, zajedničkoj povijesti te uvijek ističu ulogu Hrvata tijekom revolucionarne 1848., koju smatraju prekonzervativnom. Dio autonomaša pritom odlučuje pripadati posebnoj slavo-dalmatinskoj naciji, dok se dio zalaže za talijansku nacionalnu ideju, poput splitskog gradonačelnika Ante Bajamontija koji postaje bitna ličnost u političkom životu Dalmacije.¹⁰ Narodnjaci pak zagovaraju hrvatsku, odnosno južnoslavensku nacionalnu ideologiju. Međutim, ne postoji konsenzus među narodnjacima u pogledu sjedinjenja Dalmacije s banskom Hrvatskom, pa se tako dio njih tome protivi, ne želeći izgubiti dalmatinsku posebnost ujedinjenjem. Radi se uglavnom o manjem dijelu gradske inteligencije, dok je veći dio narodnjaka za ujedinjenje s banskom Hrvatskom, a neki zagovaraju i ujedinjenje svih južnoslavenskih zemalja unutar Monarhije, što bi podrazumijevalo da se ujedinjenima banskoj Hrvatskoj i Dalmaciji priključi i Vojvodina. Nisu odbacivali ni ideju ujedinjenja s Bosnom, ali su smatrali da je potrebno prvo se ujediniti s banskom Hrvatskom, jer nisu vjerovali da je Dalmacija dovoljno jaka da joj velike sile daju pravo na Bosnu prilikom rješavanja Istočnog pitanja.¹¹

Bitan događaj za proučavanje međunacionalnih odnosa u Dalmaciji u 19. stoljeću je bitka kod Visa, u kojoj je habsburška mornarica pobijedila talijansku u sukobu u sklopu Austro-pruskog rata. Veliku ulogu u ovoj su bitci odigrali i Hrvati iz Dalmacije, gdje je ova bitka shvaćena kao borba s Italijom za dijelove Dalmacije, pa je tako i Dalmatinski sabor, ali i autonomaš Bajamonti uputio caru čestitke zbog pobjede kod Visa.¹² Talijani u Dalmaciji, pak, uglavnom su simpatizirali talijansku stranu u ovom sukobu, u kojem je postalo jasno da Italija ima teritorijalne pretenzije na istočnu obalu Jadrana.¹³

Snaga autonomaša u Dalmaciji počinje značajno opadati uvođenjem novih izbornih zakona za općinska vijeća, čime je širim slojevima društva omogućen ulazak u politiku, barem na lokalnoj razini. Narodnjaci na lokalnim izborima 1865. postižu značajan izborni uspjeh, a u

⁸ Šime Peričić, „O broju Talijana/talijanaša u Dalmaciji XIX. stoljeća“, *Radovi Zavoda povijesnih znanosti HAZU u Zadru*, 45 (2003.), 331.

⁹ Đinđić i Cipek, „Politički identiteti dalmatinskih Talijana 1860.-1882.“, 224.

¹⁰ Isto 225-226.

¹¹ Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji*, 172-174.

¹² Novak, *Prošlost Dalmacije*, 147-148.

¹³ Đinđić i Cipek, „Politički identiteti dalmatinskih Talijana 1860.-1882.“, 232.

svom djelovanju počinju sve više naglašavati da razlika između njih i autonomaša nije samo nacionalna, već u prvom redu socijalna, budući da narodnjake sačinjavaju uglavnom seljaci i slabije obrazovani građani, dok su autonomaši u pravilu pripadnici bogatijih, elitnih te, samim time, obrazovanijih urbanih slojeva.¹⁴ Upravo ova socijalna komponenta čini se, tvori glavnu razliku između narodnjaka i autonomaša, s obzirom na to da je dobar dio njih etnički slavenskog podrijetla, ali su uslijed obrazovanja u talijanskom duhu i posljedičnoj izloženosti talijanskoj kulturi bili bliži talijanskoj ideji ili barem ideji autonomne Dalmacije u kojoj bi talijanska kultura ipak dominirala.

Autonomaška stranka gubi značaj nakon pobjede Narodne stranke na izborima 1870., što, uz ujedinjenje Italije, doprinosi promjeni u kursu stranke, čiji dio članova sve više počinje zagovarati odmak od regionalizma i zastupati pripajanje Dalmacije Italiji. Ubrzo se radikalniji pripadnici stranke, okupljeni oko Bajamontija, počinju nedvosmisleno javno izjašnjavati kao Talijani.¹⁵

Do podjela, međutim, dolazi i u Narodnoj stranci, prije svega rasejekom između Hrvata i Srba. Rat Srbije protiv Turske ojačao je srpsku nacionalnu svijest u Dalmaciji. Razlaz između Hrvata i Srba uslijedio je nakon austro-ugarske okupacije Bosne i Hercegovine 1878. Ovo je rezultiralo slučajem da su na izborima za Carevinsko vijeće u benkovačkom kotaru Srbi surađivali s autonomašima te pobijedili narodnjačkog kandidata, što je na tim izborima bio jedini takav slučaj u Dalmaciji. Tom su prilikom istaknuli svoj program, prema kojem odbacuju mogućnost ujedinjenja Dalmacije s Hrvatskom, ali podržavaju ujedinjenje s Bosnom i Hercegovinom.¹⁶ Ovom prilikom dalmatinski Srbi utemeljuju i Srpsku stranku te se zalažu za prirodno pravo koje smatraju dokazom srpstva Dalmacije, te opasnost vide u hrvatskom državnom pravu kojim se navodno želi potisnuti srpska narodnost u Dalmaciji.¹⁷ Ipak, na izborima u Splitu 1882. narodnjaci premoćno pobjeđuju s 30 osvojenih mandata, nasuprot autonomaških 6, što se smatra konačnom pobjedom hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji.¹⁸

Šezdesetih i sedamdesetih godina jača u Monarhiji južnoslavenska ideja koja polazi od pretpostavke o etničkoj srodnosti svih južnih Slavena, pri čemu su hrvatski nosioci te ideje

¹⁴ Isto 230.

¹⁵ Isto 233-234.

¹⁶ Novak, *Prošlost Dalmacije*, 161-162.

¹⁷ Đinđić i Cipek, „Politički identiteti dalmatinskih Talijana 1860.-1882.“, 235-236.

¹⁸ Novak, *Prošlost Dalmacije*, str. 166; Đinđić i Cipek, „Politički identiteti dalmatinskih Talijana 1860.-1882.“, 235.

smatrali da se južnoslavenska država mora stvarati upravo oko Hrvatske, zbog čega su bili skloni odreći se i hrvatskog imena te prihvatiti naziv Iliri, što Srbi i Slovenci unutar Monarhije nisu prihvatili, a Srbija i Bugarska krenule su raditi vlastite države na ruševinama oslabjelog Osmanskog carstva.¹⁹

Bitan doprinos razvoju narodne svijesti u Dalmaciji daje i Šibenčanin Niccolo (Nikola) Tommaseo, književnik koji se smatra jednim od ključnih ideologa dalmatinskog autonomaštva. Unatoč tome, njegovo je djelovanje kasnije interpretirano u skladu s dnevnopolitičkim potrebama, pa je među talijanski orijentiranim stanovništvom bilo popularno koristiti ga kao simbol talijanstva Dalmacije, iako je on sam odbacivao ideju da se Dalmacija pripoji Italiji. Smatrao ju je zemljom posrednicom između zapada i istoka zbog svojeg položaja i prisutnosti različitih kultura. On dalmatinski identitet ne temelji na krvnoj, odnosno etničkoj pripadnosti, nego na teritoriju i kulturi za koju smatra da je zajednička svim ljudima u Dalmaciji neovisno o nacionalnoj ili vjerskoj pripadnosti.²⁰ Zbog svojih je zasluga na kulturnom i političkom planu bio cijenjen i među narodnjacima te su i oni zagovarali podizanje spomenika Tommaseu dvadesetak godina nakon njegove smrti u Firenci 1874. Spomenik je podignut 1896. u gradskom perivoju te je u narednih pola stoljeća zagovarateljima talijanskog iredentizma služio kao simbol talijanstva Dalmacije. Spomenik je srušen u veljači 1945. u vrijeme kada ZAVNOH djeluje u Šibeniku, po naredbi njegova predsjednika Vladimira Nazora.²¹ Danas se na mjestu Tommaseova spomenika nalazi spomenik kralju Petru Krešimiru IV.

U tom razdoblju na području Dalmacije živi oko 416,000 stanovnika, od čega oko 318,500 Hrvata (76,5 posto), 77,500 Srba (18,5 posto) te oko 20,000 Talijana (5 posto), s tim da su podaci neprecizni jer je distinkcija između Hrvata i Srba rađena na temelju vjeroispovijesti dok su rezultati za broj Talijana dobiveni samo na temelju približnih podataka.²²

3. Politička situacija u Šibeniku do početka Prvoga svjetskog rata

3.1. Narodnjaci i autonomaši u Šibeniku

¹⁹ Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest* (Zagreb: Golden marketing), 22.

²⁰ Boško Knežić, „Nikola Tommaseo od književnog uzora do političke ikone“, *Ricerche slavistiche* 13 (2015.), 317-319.

²¹ Isto 326.

²² Nikša Stančić, „Srbi i srpsko-hrvatski odnosi u Dalmaciji u vrijeme narodnog preporoda 1860-1880.“, *Zadarska revija* 6 (1990.), 594.

Buđenje nacionalne svijesti i politički život Šibenika uglavnom prati obrasce po kojima se odvija i u ostatku austrijske Dalmacije, sa slavenskom većinom i dominantnom talijanskom manjinom koja s vremenom gubi na značenju s jačanjem nacionalne, odnosno socijalne svijesti. Veliku važnost za narodni preporod u Šibeniku imalo je otvaranje Narodne slavjanske čitaonice 1866., čiji je cilj prema riječima narodnjaka Josipa Mrkice koji ju je službeno otvorio „unapređivati, pomagati i širiti slavenski odgoj među sve redove građanstva“.²³ Ova je čitaonica u velikoj mjeri pridonijela daljnjem jačanju narodnog pokreta te je postala svojevrsno okupljalište narodnjaka, a samim time i metom kritike autonomaša koji su čak optuživali narodnjake da čitaonicu financiraju novcem iz Rusije, želeći primorati austrijske vlasti da je zatvore.²⁴ U to vrijeme dolazi do jačanja napetosti između težaka i pučana koji podržavaju narodnjačku ideju s jedne strane, te Talijana iz redova inteligencije, posjednika i trgovaca koji su skloni autonomaštvu.²⁵ Ovi prvi često se nazivaju *crvenkapama* zbog karakterističnih crvenih kapa šibenskih težaka, a drugi *klobučarima* zbog klobuka koje nose bogatiji slojevi društva i inteligencija. Ovakva praksa nazivanja pripadnika različitih strana, odnosno stranaka daje dodatni argument tezi da su nacionalni sukobi u Dalmaciji u to vrijeme u dobrom dijelu rezultat socijalnih razlika, te sugeriraju da nacionalna netrpeljivost proizlazi u prvom redu iz socijalne nejednakosti koja je prisutna.

Do eskalacije napetosti došlo je u srpnju 1869. prilikom dolaska talijanskog vojnog broda *Monzambano* u Šibenik, kada su mornari s tog broda jedne večeri izazvali neredu u gradu, što je isprovociralo reakciju lokalnog stanovništva, zbog čega je morala reagirati i vojska kako bi talijanske mornare spasila od pobješnjelih građana.²⁶ Afera *Monzambano* poslužila je kasnije autonomašima kako bi, najčešće putem zadarskom lista *Il Dalmata* ukazivali na štetnost Narodne čitaonice u Šibeniku koja navodno potiče netrpeljivost među lokalnim slavenskim stanovništvom prema Talijanima.²⁷

3.2. Pojava drugih stranaka

Nakon konačne pobjede Narodne stranke u Dalmaciji dolazi do određenih promjena u strukturi stranke, s obzirom na to da borba protiv autonomaša i talijanaša se sada smatra završenom te pada u drugi plan. Još osamdesetih godina u Narodnoj stranci u Šibeniku dolazi

²³ Citirano prema: Slavo Grubišić, *Šibenik kroz stoljeća*, (Šibenik: Muzej grada Šibenika, 1974.), 145.

²⁴ Isto 145.

²⁵ Julije Grabovac, „Trijumf narodne misli u Šibeniku.“ U: *Šibenik – spomen zbornik o 900. obljetnici*, ur. Slavo Grubišić (Šibenik: Muzej grada Šibenika, 1976.), 388.

²⁶ Grubišić, *Šibenik kroz stoljeća*, 145-146.

²⁷ Grabovac, „Trijumf narodne misli u Šibeniku“, 395.

do razlaza pa se tako neki članovi udaljavaju od čelnika Ante Šupuka koji podržava dualizam u Monarhiji te priznaje srpski narod u Hrvatskoj, ali u početku takvi pokušaji nemaju zapaženiji učinak. Međutim, nakon što Austrija s Italijom 1891. potpisuje trgovački ugovor kojim je Šibeniku i Dalmaciji zadan težak udarac u gospodarskom smislu zbog tzv. vinske klauzule kojom je vinu iz Italije otvoren put na austro-ugarsko tržište čime je domaćem vinu znatno srušena cijena, narodnjaci padaju u popularnosti zbog njihova podržavanja dualističkog ustrojstva Monarhije.²⁸

To omogućava pojavu novih stranaka narodnjačke provenijencije, pa osim već spomenute Srpske stranke nastaje i Stranka prava koja jača i u Šibeniku, a 1904. preuzima i vlast u općinskoj upravi. Na čelu su joj Mate Drinković, Ante Dulibić i Ivo Krstelj, koji rade na ujedinjenju dalmatinskih pravaša pri čemu se nakon austrijske aneksije Bosne i Hercegovine zalažu za ujedinjenje hrvatskih zemalja te Bosne i Hercegovine i Slovenije u okviru Monarhije, što ne prolazi među srpskim političarima u Dalmaciji, kao ni među frankovačkom frakcijom pravaša u Zagrebu i Dubrovniku.²⁹ Pojava pravaštva u Šibeniku odrazila se i na daljnje jačanje hrvatske nacionalne svijesti, pa se tako lokalni pravaši sve više zanimaju i za pitanja u banskoj Hrvatskoj.³⁰

Kao svojevrsni odgovor na pojavu i afirmaciju Stranke prava, javlja se i tzv. naprednjački pokret, predvođen hrvatskom i srpskom omladinom, a radi se uglavnom o mlađoj generaciji koja je obrazovanje stjecala u inozemstvu, u prvom redu u Češkoj, gdje je pokupila ideje Tomaša Masaryka. Naprednjaci zastupaju ideju o istovjetnosti hrvatskoga i srpskog naroda te teže ujedinjavanju južnoslavenskih naroda izvan Austro-Ugarske monarhije. Ovaj pokret javlja se i u drugim dijelovima Dalmacije, ali se najprije uspio učvrstiti u Šibeniku.³¹ Glavni ideolog i pokretač naprednjaka bio je Vice Iljadica koji krajem stoljeća pokreće muzičko društvo *Kolo*³², te listove *Kremenjak* i *Naprednjak*.³³ Još kao praški student, Iljadica u jednom članku u sveučilišnom časopisu osuđuje međusobnu borbu Hrvata i Srba, odbacuje hrvatsko

²⁸ Slavo Grubišić, „Pregled povijesti Šibenika 1873-1921. godine“, u: Šibenik – spomen zbornik o 900. obljetnici, 414.

²⁹ Andrija Tambača, *Šibensko iverje 1871.-1941.* (Šibenik: Društvo Šibenčana i prijatelja Šibenika u Splitu, 1987.), 26-27.

³⁰ Grubišić, „Pregled povijesti Šibenika 1873-1921.“, 415.

³¹ Grubišić, *Šibenik kroz stoljeća*, 173.

³² *Kolo* postoji i danas i jedno je od najznačajnijih simbola grada Šibenika u kulturnom smislu

³³ Tambača, *Šibensko iverje*, 28.

povijesno i državno pravo kao neučinkovitu metodu borbe za slobodu te ističe istovjetnost Hrvata, Srba i ostalih južnih Slavena.³⁴

Srbi se uglavnom okupljaju u Srpskoj stranci, te do aneksije Bosne i Hercegovine 1908. podržavaju prvo narodnjake, a zatim Stranku prava. Međutim, do razlaza s pravašima dolazi jer nisu zadovoljni da im ovi priznaju samo vjersku samostalnost te upotrebu ćirilice i srpske zastave, a oni traže da im se prizna i pravo srpske nacionalnosti, s čime se pravaši ne slažu.³⁵

Socijalisti se u Šibeniku kao stranka pojavljuju 1903. kao *Savez među radnicima*, međutim ne uspijevaju se nametnuti kao ozbiljna politička snaga. Svoje članstvo temelje na radništvu, koje jača početkom stoljeća, u prvom redu pojavom poduzeća *Sufid (Societa per l'utilizzazione delle forze idrauliche della Dalmazia, odnosno Društvo za iskorištavanje vodnih snaga Dalmacije)*³⁶, koje već 1907. zapošljava oko 500 Šibenčana.³⁷ Inače, Šibenik u razdoblju od 1900. do 1908. godine ima najveću stopu rasta broja stanovnika, pa je tako u spomenutom razdoblju broj stanovnika šibenskoga kotara narastao s 43,227 na 51,293, a broj stanovnika same općine Šibenik narastao je s 20,360 na 24,747.³⁸ Socijalisti su u Šibeniku pokrenuli listove *Glas malog puka* i *Crveni barjak*, a čelnici stranke djelovali su i izvan Šibenika na širenju socijalističke misli, ali su uglavnom zapostavljali nacionalno pitanje, zbog čega se u ovom trenutku nisu uspijevali nametnuti u političkom životu u gradu Šibeniku kao politička opcija koja može konkurirati najjačim strankama, u prvom redu pravašima.³⁹

Osim političkih stranaka, u Šibeniku od kraja 19. stoljeća djeluje i društvo Hrvatskog sokola, čija je podružnica Hrvatski sokol – Šibenik osnovana 1899. Sokolski pokret općenito nastao je u drugoj polovici 19. stoljeća u Češkoj kao reakcija na obespravljenu slavenkih naroda unutar Austro-Ugarske Monarhije. Bio je zamišljen kao organizacija koja bi promovirala tjeleovježbu, ali i širila nacionalnu svijest slavenkih naroda. Osim sportskih, šibenski je Sokol priređivao i razne kulturne i zabavne manifestacije, a u sklopu njega djelovao je i Zabavno diletantski klub koji se bavio njegovanjem hrvatskog jezika i kulturne baštine. S obzirom na to da su Sokolom uglavnom upravljali pravaši, nakon raskola među njima 1913. došlo je i do

³⁴ Grubišić, „Pregled povijesti Šibenika 1873-1921.“, 416.

³⁵ Tambača, *Šibensko iverje*, 28.

³⁶ Milivoj Blažević, „Šibensko gospodarstvo od sredine 19. stoljeća do 1921.“ *Radovi Zavoda za povijesnu znanost HAZU u Zadru* 51 (2009.), 184.

³⁷ Grubišić, „Pregled povijesti Šibenika 1873-1921.“, 419.

³⁸ Ante Bralić i Karlo Kraljev, „Proračuni dalmatinskih općina na početku XX. stoljeća (1900.-1908.)“, *Časopis za suvremenu povijest* 1 (2011.), 276.

³⁹ Tambača, *Šibensko iverje*, 29.

raskola u Sokolu te je osnovano novo sokolsko društvo pod imenom Krešimirov sokol.⁴⁰ Za vrijeme rata oba su ova društva zabranjena, a Hrvatski sokol nakon rata, za vrijeme talijanske okupacije mijenja ime u Jugoslavenski soko, a njegove prostorije postaju okupljalište projugoslavenski orijentiranih građana.

Na politička zbivanja u Šibeniku pred Prvi svjetski rat uvelike utječu zbivanja u banskoj Hrvatskoj. Nakon dovođenja na mjesto hrvatskoga bana Slavka Cuvaja i raspuštanja hrvatskoga sabora, dolazi do nereda u Zagrebu, a svi politički akteri u Šibeniku solidariziraju se te održavaju skupštinu svih političkih stranaka, uključujući pravaše, naprednjake i socijaliste, u Gradskom kazalištu gdje donose rezoluciju u kojoj iskazuju solidarnost građana Šibenika s narodnom borbom u banskoj Hrvatskoj.⁴¹ Nakon skupštine došlo je do demonstracija u gradu, klicalo se protiv Mađara i bana Cuvaja, pjevala se *Lijepa naša* te je na trgu pred katedralom spaljena mađarska zastava.⁴²

Politički život u Šibeniku dosta je aktivan i za vrijeme balkanskih ratova. Pobjede saveznika protiv oslabjelog Osmanskog carstva dobro su primljene u južnoslavenskim zemljama, pa je tako i u Dalmaciji napredovanje savezničkih snaga primljeno s oduševljenjem.⁴³ Lokalne novine u Šibeniku svakodnevno izvještavaju o zbivanjima na bojištima, a šibenska općina nepunih mjesec dana nakon početka Prvog balkanskog rata šalje Crvenom križu u Cetinju tisuću kruna novčane pomoći uz popratno pismo načelnika općine, pravaša Ive Krstelja. Nakon pada Soluna održana je u gradu manifestacija na kojoj se okupilo oko pet tisuća ljudi, među kojima i prvaci svih političkih stranaka. Pravaški zastupnik Mate Drinković u obraćanju okupljenima poziva narod da u pobjedama srpske vojske pronađu spas za sebe te da Hrvatska mora prestati biti tek instrument austrijske politike na Balkanu. Incidenata nije bilo, ali nekoliko sudionika je uhićeno, uključujući čelnika naprednjaka Vicu Iljadicu koji je optužen da je tijekom manifestacije izvikivao protudržavne parole. Monarhijske vlasti reagiraju i raspuštanjem šibenskog općinskog zastupstva i općinskog upraviteljstva te prisilnim izbacivanjem načelnika Krstelja i općinskih prisjednika iz zgrade u kojoj je zasjedala Općinska uprava. Podršku načelniku i zastupnicima pružila je okupljena skupina ljudi pri čemu su se, osim njima izvikivale i parole podrške Srbiji, Crnoj Gori i Bugarskoj.⁴⁴ Ti su događaji odjeknuli i u drugim dijelovima Dalmacije, pa brzojave podrške načelnik prima iz

⁴⁰ Mladen Cukrov, *Povijest sporta u Šibeniku od 1899. do 1941.* (Šibenik: Gradska knjižnica Juraj Šižgorić, 2015.), 7-11.

⁴¹ Grubišić, „Pregled povijesti Šibenika 1873-1921.“, 421.

⁴² Grubišić, *Šibenik kroz stoljeća*, 179.

⁴³ Isto 180.

⁴⁴ Grubišić, „Pregled povijesti Šibenika 1873-1921.“, 423-424.

drugih dalmatinskih općina, od Jugoslavenske omladine u Pragu te akademske omladine u Zagrebu. Nedugo potom održan je skup svih dalmatinskih općina, svih političkih stranaka, zastupnika dalmatinskog sabora te dalmatinskih predstavnika u Carevinskom vijeću u Beču. U ime šibenskih pravaša govorio je Mate Drinković te zaključio da hrvatski narod ne smije biti tek instrument austrijske politike na Balkanu.⁴⁵ Donesena je rezolucija kojom se iskazuju simpatije s balkanskim saveznicima, posebno s „jednokrvno[m] srpsko[m] brać[om], sa željom, da njihove sjajne pobjede stečene viteškim naporima i krvavim žrtvama, budu ovjenčane zasluženim konačnim uspjehom“⁴⁶ te se pozivaju sve stranke na složnost ususret skoro očekivanom ujedinjenju Dalmacije s Hrvatskom.

3.3. Rascjep među pravašima

Ovo zblizavanje svih političkih faktora na nacionalnom polju dovelo je do približavanja pravaških prvaka Krstelja i Drinkovića politici njima najvećih konkurenata u Šibeniku, naprednjacima Vice Iljadice koji zastupaju ideju o istovjetnosti hrvatskog i srpskog naroda te teži stvaranju samostalne Jugoslavije. S takvim potezom Krstelja i Drinkovića ne slaže se treći najvažniji predstavnik pravaša u Šibeniku, zastupnik u Bečkom parlamentu Ante Dulibić, što 1913. dovodi do rascjepa među šibenskim pravašima. Njega podržava klerikalna struja unutar stranke koja se protivi novom čvrstom stavu Krstelj-Drinkovićeve frakcije o nužnosti rješavanja nacionalnog pitanja izvan Austro-Ugarske Monarhije. Krstelj i Drinković za sebe uspijevaju zadržati stranačko glasilo *Hrvatska rieč* putem kojega vode borbu protiv frakcije Ante Dulibića, a on pokreće novo glasilo *Hrvatska misao*.⁴⁷ Ipak, pred sljedeće izbore, Napredna stranka suprotno očekivanjima ulazi u savez s Dulibićevom frakcijom, ali zadržavaju pritom svoja dotadašnja politička opredjeljenja.⁴⁸ Vrhovna uprava Stranke prava u Zagrebu osudila je stav Krstelja i Drinkovića, na što oni podnose ostavke u pokrajinskoj i vrhovnoj upravi stranke. Pokrajinska uprava stranke na sjednici u Splitu također je osudila njihovo djelovanje, pri čemu se ističe ideja isključivog hrvatstva dok se ne ostvari oslobođenje.⁴⁹

Sukobi dviju frakcija nastavljaju se i s početkom rata. *Hrvatska rieč* oko koje se okupljaju Krstelj i Drinković nastavlja s promocijom ideje integralnog jugoslavenstva te napadima na Monarhiju i Dulibićeve pravaše, koje optužuju za širenje protusrpske propagande u Šibeniku.

⁴⁵ Isto 425.

⁴⁶ Naprednjak, 29. XI 1912.

⁴⁷ Grubišić, „Pregled povijesti Šibenika 1873-1921.“, 426.

⁴⁸ Tambača, *Šibensko iverje*, 29.

⁴⁹ Grubišić, „Pregled povijesti Šibenika 1873-1921.“, 427.

Ubrzo nakon austrijske objave rata Srbiji, dolazi do brojnih uhićenja u Šibeniku, a na udaru su promicatelji projugoslavenskih ideja, socijalisti i drugi protivnici Monarhije.⁵⁰ Zatvoreni su, između ostalih, i Krstelj i Drinković, i to, kako piše Dulibićeva *Hrvatska misao* „kao nosioci velikosrpskog pokreta.“⁵¹ Početkom kolovoza 1914. vlasti organiziraju manifestacije u gradu i demonstracije protiv Srba. *Hrvatska misao* izvještava da se tom prilikom u gradu okupilo preko 10 tisuća ljudi.⁵²

4. Razdoblje Prvoga svjetskog rata

4.1. Početak rata

Situacija u Europi bila je nestabilna još od početka stoljeća te je izbijanje velikog sukoba bilo pitanje vremena. Okidač je bio atentat na austrijskog prijestolonasljednika Franju Ferdinanda koji je ubijen u atentatu u Sarajevu u srpnju 1914. kojeg je izvršio Gavrilo Princip, član organizacije *Mlada Bosna* koja je okupljala srpske nacionaliste u Bosni i Hercegovini, s ciljem njenog priključenja Srbiji. Ovo je nakon mjesec dana napetosti konačno dovelo do objave rata Srbiji od strane Austro-Ugarske, a ubrzo su se u rat uključile i ostale velike europske sile. Italija je ostala neutralna u početku, da bi u rat ušla 1915. nakon potpisivanja Londonskog ugovora s Francuskom, Velikom Britanijom i Rusijom kojim su joj u zamjenu za sudjelovanje na strani sila Antante obećane značajne teritorijalne kompenzacije, uključujući i značajan dio Dalmacije, u kojemu se nalazi i Šibenik. Rat se u Europi vodio na pet bojišta, a osim toga i na Kavkazu, Dalekom istoku te u afričkim kolonijama i Bliskom istoku.

S početkom rata dolazi i do velikih gospodarskih problema za Šibenik. U poljoprivredi nedostaje radne snage zbog mobilizacije, ribarstvo ne pokriva potrebe jer je dio šibenskog akvatorija zbog ratnog stanja proglašen zabranjenom zonom, a prometne veze s drugim gradovima su otežane zbog čega ni trgovina ne funkcionira. Ulaskom Italije u rat pojavljuje se i mogućnost talijanskog bombardiranja. Situacija se donekle normalizira nakon smrti Franje Josipa i dolaska na prijestolje novoga cara.⁵³

U protuaustrijskom raspoloženju u Šibeniku prednjačili su mornari slavenskog podrijetla i anti-austrijske, odnosno južnoslavenske političke pripadnosti na ratnim brodovima austro-ugarske mornarice u šibenskoj luci. Skupina njih je u listopadu 1917. zauzela jedan brod

⁵⁰ Isto 430.

⁵¹ *Hrvatska misao*, 3. VIII 1914.

⁵² Isto

⁵³ Grubišić, „Pregled povijesti Šibenika 1873-1921.“, 431.

svladavši svoje nadređene te njime otplovila u Italiju, što je predstavljalo veliku vijest u Šibeniku, ali i u drugim gradovima u kojima je na brodovima austro-ugarske mornarice bilo puno mornara slavenskog podrijetla koji nisu podržavali Austro-Ugarsku.⁵⁴ Nedugo potom mornari u Šibeniku osnivaju i tzv. Revolucionarni odbor koji je imao plan zauzeti Šibenik krajem listopada 1918., prije nego što onamo stigne talijanska vojska.⁵⁵ Ipak, skupina političara okupljena oko Mate Drinkovića, koja je bila bliska odboru mornara, savjetovala im je da tu akciju odgode barem dok ne bude moguće pokrenuti širu vojnu akciju.⁵⁶ Ideja za organiziranje pobune mornara došla je na kongresu slavenskih i romanskih naroda Austro-Ugarske održanom u svibnju 1917. u Pragu i trebala je biti prvi korak u zajedničkoj borbi ovih naroda za oslobođenje od austro-ugarske vlasti.⁵⁷ Vijest da je Austro-Ugarska prihvatila Wilsonove uvjete primirja izazvala je oduševljenje u Šibeniku te je organizirana povorka u kojoj se klicalo Wilsonu, Narodnom vijeću SHS, Jugoslavenskom odboru te lokalnim političarima. Ulice su okićene nacionalnim zastavama, a odbor Narodnog vijeća praktički je preuzeo vlast, izvršavajući tako naređenja novouspostavljene Vlade za Dalmaciju u Splitu. Ovakvi odbori konstituirani su prema uputama Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu po cijeloj Dalmaciji, a prva dva osnovana su u Splitu i Šibeniku.⁵⁸ Predstavnici Revolucionarnog odbora mornara otišli su na brod *Car Karlo VI* te skinuli austrijsku zastavu i na njeno mjesto postavili hrvatsku trobojnicu.⁵⁹ Vlada za Dalmaciju osnovana je na sastanku uprave Narodne organizacije Srba, Hrvata i Slovenaca za Dalmaciju 2. studenoga, a sačinjavali su je šibenski pravaš Ivo Krstelj, Josip Smodlaka i Vjekoslav Škarica, dok su za njihove zamjenike imenovani Prvislav Grisogono, Uroš Desnica i Jerko Machiedo, a funkcije povjerenika još su dobili Milan Marušić, Gajo Bulat i Šimun Rak.⁶⁰

4.2. Početak okupacije dalmatinskih gradova

Austro-Ugarska Monarhija potpisala je primirje s članicama Antante 3. studenoga 1918. u Padovi. Austro-Ugarska bila je ovime prisiljena na potpunu demobilizaciju, povlačenje s teritorija koje je zauzela tijekom rata te ustupanje silama Antante teritorija ranije obećanog

⁵⁴ Ferdo Čulinović, *1918 na Jadranu* (Zagreb: Glas rada, 1951.), 31-32.

⁵⁵ Tambača, *Šibensko iverje*, 30.

⁵⁶ Ivica Zvonar, „Rušenje Austro-Ugarske Monarhije (1914.-1918.). Svjedočanstvo dr. Mate Drinkovića“, u: *1918. – Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 4. i 5. prosinca 2008.*, ur. Zlatko Matijević (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2010.), 302.

⁵⁷ Isto 303.

⁵⁸ Juraj Biankini, „Prva dva mjeseca italijanske okupacije Dalmacije“, *Almanah Jadranska straža za 1918./29 godinu* (1928.), 98.

⁵⁹ Grubišić, „Pregled povijesti Šibenika 1873-1921.“, 432-433.

⁶⁰ Zdravka Jelaska Marijan, „Zemaljska vlada za Dalmaciju (2. studenoga 1918.-20. siječnja 1919.)“, u: *1918. – Zbornik radova*, 158.

Italiji tajnim Londonskim ugovorom iz 1915. Spomenuti teritorij, međutim, nisu zaposjele snage svih sila potpisnica primirja, nego samo talijanska vojska, koja je, prema dogovoru, u slučaju potrebe, mogla i prijeći demarkacijsku crtu, ali samo u suradnji s vojskama drugih savezničkih sila.⁶¹ Krajem studenoga u Rimu s radom završava tzv. Pomorski odbor za Jadran koji su sačinjavali Antantini admirali Fateou iz Francuske, Kiddie iz Velike Britanije, Di Ravel iz Italije te Bullard iz Sjedinjenih Država. Odbor je odlučio da se svi brodovi austro-ugarske ratne mornarice okupe u Puli, Splitu i Boki kotorskoj, da se s njih iskrcaju posade i eksploziv te se uklone sve zastave. Brodovi koji su tako završili u Puli povjereni su na čuvanje Talijanima, oni u Splitu Amerikancima, a oni u Boki kotorskoj Francuzima. Francuska i talijanska mornarica također su dobile zadatke da odmah započnu s čišćenjem mina u Jadranu. Najvažnija odluka odnosila se na utvrđivanje triju okupacijskih zona. Tako je područje od talijanske granice do rta Planka pripalo Italiji, područje između rta Planka i otoka Šipana Amerikancima, a područje od Šipana do Bara Francuzima.⁶² Što se tiče Dalmacije, okupacija se podrazumijevala za područje od Lisarice na sjeveru do rta Planka na jugu, a prema istoku „slijedit će najviše točke visina, koje čine vododjelnicu, tako da u evakuirano područje spadaju sve doline i rijeke, koje se spuštaju prema Šibeniku, kao Čikola, Krka, Butišnica i njeni pritoci.“ Ove odredbe u tekstu primirja doslovno su prenesene iz teksta Londonskog ugovora.⁶³ Londonskim ugovorom Italiji su također obećani svi otoci na sjeveru i zapadu Dalmacije od Premude, Silbe, Oliba, Skarde, Mauna, Paga i Visa do Mljeta na jugu, uključujući Svetac, Biševo, Hvar, Šćedro, Korčulu, Sušac i Lastovo, grebene i otoke oko njih, kao i Palagružu, a izuzeti su otoci Veliki i Mali Drvenik, Čiovo, Šolta i Brač.⁶⁴ Ubrzo su Talijani zauzeli dobar dio dogovorenog dalmatinskog područja, te sav teritorij u Istri i Sloveniji do demarkacijske crte, a ponegdje i preko nje.⁶⁵ Već pri ulasku talijanske mornarice u Zadar Narodno Vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba upućuje protestnu notu američkom predsjedniku Wilsonu te od njega traži pomoć prilikom ujedinjenja Države SHS sa Srbijom i Crnom Gorom. Zemaljska vlada za Dalmaciju, pak, protestira kod samih predstavnika talijanske mornarice koja je uplovila u Zadar 4. studenoga, tražeći da „okupacija ne povrijedi sadašnji odnošaj zavisnosti između oblasti i ureda, što funkcionišu u Zadru i zemaljske

⁶¹ Isto 161.

⁶² Darko Gulin, *Ratna luka Šibenik* (Šibenik: Gradska knjižnica Juraj Šižgorić 2011.), str. 122-123.

⁶³ Ferdo Šišić, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.-1919.* (Zagreb: Naklada Matica hrvatske, 1920.), 122.

⁶⁴ Milan Marjanović, *Londonski ugovor iz godine 1915. Prilozi povijesti borbe za Jadran 1914.-1917.* (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti 1960.), 446.

⁶⁵ Jelaska Marijan, „Zemaljska vlada za Dalmaciju“, 162.

narodne vlade u Splitu.⁶⁶ Također, dalmatinska je vlada kontaktirala i vladu Srbije preko Narodne Vlade BiH, tražeći od nje da od Antante zatraži prekid talijanske okupacije ili da se okupacija barem proširi na ostale članice Antante, a ne samo Italiju za koju smatraju da pokazuje imperijalističke težnje. Od srbijanske vlade traže i slanje odreda srpske vojske u dijelove Dalmacije.⁶⁷

Problem je za Dalmaciju u ovom razdoblju bio i opskrba hranom, s obzirom na to da su okupacijske snage otežavale komunikaciju među dalmatinskim gradovima, te zaplijenile ili blokirale parobrode u dalmatinskim gradovima pod okupacijom. Ovo je iziskivalo brojne pregovore zemaljske vlade s Talijanima, koji su često išli preko vlasti drugih članica Antante.⁶⁸ Izrazito bitno pitanje u ovom trenutku za Zemaljsku vladu bilo je ujedinjenje sa Srbijom, za koje se smatralo da će uvelike olakšati borbu protiv talijanskih teritorijalnih pretenzija na istočni Jadran, a u ovom uvjerenju podržavali su Dalmatince i zapovjednici s nekih Antantinih brodova usidrenih u Splitu. Država SHS u tom je smislu za dalmatinske političare bila tek privremeno rješenje jer su bili svjesni da takva državna tvorevina, bez dovoljno jake vojne sile, ne može se sama nositi s Talijanima i njihovim težnjama. Stoga je upravo dalmatinska vlada bila jedna od najgorljivijih zagovornica ujedinjenja sa Srbijom unutar tadašnje Države SHS.⁶⁹ Srbijansko stajalište je bilo da Srbiji, s obzirom na njene žrtve u ratu, po pravu oružja, a na temelju primirja s Mađarskom, pripada, između ostalog i cijela Bosna i Hercegovina te Dalmacija južno od rta Planka, dakle ne uključujući dijelove koji su Londonskim ugovorom obećani Italiji.⁷⁰ Među dalmatinskim političarima u to vrijeme uglavnom nije bilo bojazni od eventualnih srbijanskih imperijalističkih težnji, pa i član vlade za Dalmaciju Josip Smodlaka u svojim sjećanjima navodi da je naznake takvih stavova kod Pašića i drugih političara iz Srbije uočio tek za vrijeme mirovne konferencije u Parizu.⁷¹ Srbijanska vojska bila je od ranije pozvana na hrvatski teritorij kako bi olakšala borbu protiv težnji Talijana, te je prevladavalo mišljenje među političarima, naročito u Dalmaciji, da je ujedinjenje sa Srbijom u zajedničku državu bolja opcija od eventualne okupacije od strane srbijanske vojske koja je već bila prisutna u dijelovima Hrvatske.⁷² Neki su dalmatinski

⁶⁶ Šišić, *Dokumenti*, 227-228.

⁶⁷ Jelaska Marijan, „Zemaljska vlada za Dalmaciju“, 163-164.

⁶⁸ Isto 166-167.

⁶⁹ Isto

⁷⁰ Bogdan Krizman, *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu. Hrvatsko-srpski politički odnosi* (Zagreb: Globus, 1989.), 336-337.

⁷¹ Jelaska Marijan, „Zemaljska vlada za Dalmaciju“, 167.

⁷² Mira Kolar, „Privredni i socijalni razlozi propasti Države Slovenaca, Hrvata i Srba, 1918.“ U: *1918. – Zbornik radova*, 172.

političari, uključujući Antu Trumbića i Josipa Smolaku, koji su i predstavljali jugoslavenske interese u Parizu, strahovali da bi Italija na mirovnoj konferenciji mogla dobiti i mnogo više od onoga što joj je obećano Londonskim ugovorom, odnosno razmatrali su čak i opciju da cijela Dalmacija, zajedno s Rijekom i Istrom pripadne Italiji, čime bi Italija u potpunosti kontrolirala Jadran, a 800 tisuća Hrvata, Srba i Slovenaca ostalo izvan zajedničke nove države.⁷³ Vlada za Dalmaciju požurivala je stoga ujedinjenje sa Srbijom, u prvom redu zbog djelovanja talijanske vojske, koja je ušla i u Rijeku, a vjerovalo se da Talijani namjeravaju zauzeti i Split. Nakon ujedinjenja dolazi do ukidanja Zemaljske vlade za Dalmaciju, umjesto koje biva uspostavljena Pokrajinska vlada za Dalmaciju, na čijem je čelu ostao Ivo Krstelj, a koja je sada imala znatno manje područje nadležnosti, jer je većina poslova koje je obavljala Zemaljska vlada sada preneseno na ministarstva u Beogradu.⁷⁴

U ovom razdoblju česta su neslaganja i napetosti između talijanske i američke mornarice koje borave svaka u svojoj okupacijskoj zoni. Talijani tako nisu dozvoljavali da se američki i drugi saveznički oficiri duže zadržavaju u njihovoj okupacijskoj zoni i vrše bilo kakve istrage ili ispitivanja, a kasnije su im čak i potpuno zabranili ulazak u zonu bez prethodnog odobrenja podadmirala Milla. Američki poručnik Charles Spafford, nakon jednog posjeta Zadru, tijekom kojeg se uvjerio u brutalnost okupacijskog režima, zaključio je u svom izvještaju da će, ostvari li se želja Talijana da vladaju Dalmacijom, tamo biti „samo nereda i sukoba“.⁷⁵

Mirovna konferencija u Parizu započela je u siječnju 1919., a jedan od zadataka svjetskih vođa koje su sudjelovale bio je i rješenje tzv. Jadranskog pitanja. Talijanski ciljevi bili su izboriti poštivanje Londonskog ugovora od strane ostalih predstavnica Antante te tako potpuno zagospodariti Jadranskim morem i sa Sredozemlja u potpunosti istjerati Austro-Ugarsku. Među silama Antante postojala je u to vrijeme i ideja stvaranja samostalne hrvatske države koja bi služila kao svojevrsna katolička tampon zona prema balkanskom pravoslavlju i islamu, a obuhvaćala bi i dio slovenskog primorja, ali ne bi joj pripala područja obećana Italiji Londonskim ugovorom.⁷⁶ Zapadne su sile kada se radilo o kopnenim granicama Kraljevine SHS podržavale ideju održavanja plebiscita kao rješenja u spornim teritorijalnim pitanjima, no u jadranskom pitanju takvo se rješenje izbjegavalo. Najviše razumijevanja za

⁷³ Kostrenčić, Marko, ur. *Zapisi Dra Josipa Smolake* (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Razred za društvene nauke, 1972.), 103.

⁷⁴ Jelaska Marijan, „Zemaljska vlada za Dalmaciju“, 167-169.

⁷⁵ Dragan Živojinović, „Tajni referendum u okupiranoj Dalmaciji 1919. i njegov politički značaj“, *Zadarska revija* 4 (1967.), 286-287.

⁷⁶ Andrej Rahten, „Politika zapadnih velesila prema južnim Slavenima 1918. i 1919. Godine“, u: *1918. – Zbornik radova*, 251-252.

južnoslavensko stanovništvo u Istri i Dalmaciji imao je američki predsjednik Wilson, koji se zalagao za primjenu načela o samoodređivanju i u ovom pitanju.⁷⁷

5. Okupacija u Šibeniku

5.1. Početno razdoblje okupacije

Studeni 1918. godine Šibenčani su uglavnom dočekali u dobrom raspoloženju zbog stvaranja Države SHS, unatoč izrazito teškom gospodarskom stanju u kojemu se grad našao. Splitske novine uglavnom jugoslavenske orijentacije *Novo doba*, u to vrijeme izrazito utjecajne u cijeloj Dalmaciji, početkom mjeseca pišu o Wilsonovu načelu samoodređenja, optimistično predviđajući da će na temelju toga načela saveznici dozvoliti da Dalmacija postane sastavni dio nove južnoslavenske države, unatoč tome što je Londonskim ugovorom njen dio nakon rata obećan Italiji.⁷⁸

Nekoliko dana nakon ulaska talijanske vojske u Zadar, Talijani dolaze i u Šibenik. Dočekali su ih članovi Narodnog vijeća Šibenika, a ovi su ih uvjerali da dolaze u ime Antante i SAD-a kako bi pružili pomoć. Njihovu dolasku usprotivio se dio građana, a najaktivniji bili su predstavnici Revolucionarnog odbora mornara koji su Narodnom vijeću savjetovali da se ulasku talijanske vojske u luku suprotstave oružjem. Ovi su to odbili te pozvali građane da Talijane dočekaju kao saveznike, s obzirom na to da su ovi i tvrdili da dolaze isključivo u svojstvu poslanika Antante.⁷⁹ Dvije talijanske torpiljarke uplovile su u šibensku luku u poslijepodnevnim satima, a dočekalo ih je mnoštvo građana noseći hrvatske i srpske zastave, dok je hotel *Krka* u kojemu je bilo sjedište odbora Narodnog vijeća, bio okićen zastavama svih članica Antante. Fregatni kapetan Giuseppe Molroy iskrcao se s jednog od brodova u pratnji članova odbora Narodnog vijeća, a glazba na obali zaszvirala je *Marseljezu*, dok su se među okupljenima čuli povici za Jugoslaviju i Antantu. Kapetan Molroy otišao je u središte odbora odakle se s terase hotela obratio okupljenima. Istaknuo je pritom da dolazi u ime Antante u misiji „mira, rada i slobode, a ne osvajanja“, te da Dalmatince smatra prijateljima i saveznicima, a prema takvima se ne može govoriti o osvajanju. Doček je završio izvođenjem *Lijepa naše* te povorkom kroz grad u kojoj nije zabilježeno incidenata, a tristotinjak talijanskih vojnika koji su se iskricali u gradu otišlo je u kasarne.⁸⁰ Sljedećeg dana jedan zapovjednik talijanske vojske otišao je u središte Narodnog vijeća te još jednom zatražio od

⁷⁷ Isto 254-255.

⁷⁸ *Novo doba* (dalje: ND), 6. XI 1918.

⁷⁹ Grubišić, *Šibenik kroz stoljeća*, 190.

⁸⁰ Juraj Biankini, „Prva dva mjeseca italijanske okupacije Dalmacije“, 106.

članova da pokušaju uvjeriti stanovništvo da nisu došli s namjerom da trajno okupiraju Dalmaciju te u znak povjerenja odlučio da vojnici do daljnjega neće spavati u kasarnama u gradu, već na brodovima, kako se ne bi nepotrebno uznemiravalo sumnjičavo stanovništvo.⁸¹ Stanovništvo je, međutim, sumnjičavo bilo s razlogom, što se pokazalo uskoro. Talijanski zapovjednici 8. studenoga daju do znanja članovima odbora Narodnog vijeća da će telefonska i telegrafska komunikacija odsad biti dozvoljena samo unutar političkog kotara Šibenik, a i to samo uz prethodnu dozvolu talijanskih okupacijskih vlasti.⁸² Istog dana iznad Šibenika su kružila dva talijanska zrakoplova koja su bacala razne propagandne letke, od kojih je najznačajniji upućen „ai fratelli dell'Italia nuova“, odnosno „braći nove Italije“, u kojemu stoji da talijanska vojska napreduje da ih zauvijek oslobodi. U gradu se sve više počinje osjećati uzrujanost jer stanovništvo shvaća da talijanska vojska ima drukčije namjere od onih službenih koje naglašavaju pri susretu s lokalnim političarima.⁸³ Kontraadmiral talijanske mornarice Notarbartolo traži od odbora Narodnog vijeća uklanjanje jugoslavenskih zastava s parobroda, a i iz ureda, u kojima traži da budu istaknute zastave Italije kao okupacijske vlasti, na što ovi ne pristaju. Dogovoren je privremeni kompromis prema kojemu u uredima neće biti nikakvih zastava, a talijanske će zastave biti samo na tvrđavi Svetog Nikole na ulazu u Kanal svetog Ante te u gradu na kući u kojoj će biti sjedište okupacijskog komesara. Uredi mogu nastaviti s radom, ali samo uz kontrolu pošte, telefona i telegrafa koju će provoditi talijanske okupacijske vlasti. Također, komunikacija putem željezničkog prometa može se nastaviti, ali uz kontrolu Talijana. Kontraadmiral Notarbartolo naglasio je članovima odbora Narodnog vijeća na sastanku da neće dozvoljavati politički život u gradu, što uključuje bilo kakve skupove i manifestacije, na što mu je Jerko Machiedo, član Zemaljske vlade za Dalmaciju, rekao: „Gosp.[odine] kontra[a]dmiralu, ne učinite, da Jugoslaveni požale prestanak Austrije.“ Ivo Krstelj, također član Vlade, održao je potom govor pred okupljenim građanima nastojeći ih umiriti, a oni su uzvratili povcima podrške Krstelju, Vladi i Jugoslaviji.⁸⁴ Talijanski tisak u to vrijeme izvještava o velikoj podršci dalmatinskog stanovništva za okupacijske vlasti i općenito za priključenje Dalmacije Italiji. Pišu o talijanskim zastavama koje se viju u dalmatinskim gradovima, revitalizaciji talijanskog jezika u Dalmaciji te navodnom opredjeljivanju nekad „hrvatofilsko austrijskih“ građana za Italiju.⁸⁵

⁸¹ ND, 8. XI 1918.

⁸² ND, 9. XI 1918.

⁸³ Grubišić, „Pregled povijesti Šibenika 1873-1921.“, 434.; ND 9. XI 1918.

⁸⁴ ND, 10. XI 1918.

⁸⁵ Isto

Talijanska vojska i u narednim danima nastavlja s postepenim ograničavanjem vlasti odbora Narodnog vijeća. Oružanom se akcijom razoružavaju preostali ratni brodovi, zaposjednute su sve četiri gradske tvrđave te su na njima istaknute talijanske zastave. Vojska je zaposjela i lučki ured te na njemu istaknula zastavu Italije, a jedan predstavnik talijanskih vlasti traži od odbora Narodnog vijeća da mu se svi eventualni politički proglašuju ubuduće daju na cenzuru prije nego što budu pušteni u optjecaj. Odbor Narodnog vijeća na sastanku još jednom jasno izražava svoju podršku Narodnom vijeću SHS u Zagrebu i Vladi za Dalmaciju u Splitu te se službeno pridružuje njihovim prosvjedima protiv okupacije dijela Dalmacije.⁸⁶ Na dan proslave rođendana talijanskoga kralja okupacijske vlasti inzistirale su na svečanom raspoloženju u gradu, te su tom prilikom poskidali sve jugoslavenske i savezničke zastave, zbog čega je čak i Narodno vijeće SHS u Zagrebu reagiralo slanjem službenog protesta talijanskoj vladi u Rimu.⁸⁷ Isto tako srpska je vlada uputila prosvjede savezničkim državama negodujući zbog nekorektnog postupanja talijanske vojske, a o incidentu je obaviješten i Jugoslavenski odbor u Ženevi.⁸⁸ Prilikom posjete jednog američkog admirala koji je također posjetio grad u ime Antante, predstavnici Narodnog vijeća uputili su mu prosvjed protiv činjenice da je Italija sama dobila mandat za okupaciju Dalmacije, a on im još jednom ponavlja službeni stav Antante prema kojemu je okupacija samo privremena mjera. Ovom se prilikom još jednom u gradu okupio velik broj ljudi, uglavnom opremljeni jugoslavenskim zastavama kojima je i sam grad bio okićen, klicalo se Wilsonu, Antanti i Srbiji, te pjevalo „Nije ovo zemlja talijanska“ i „Van s njima!“, a s nekoliko je kuća skinuta i talijanska zastava. Talijanske su vlasti na ovo uložile prigovor kod odbora Narodnog vijeća te zaprijetile da će u slučaju ponavljanja takvih ekscesa oni sami morati uvoditi red.⁸⁹ Talijanski podadmiral Millo došao je 14. studenoga iz Zadra u Šibenik te na sastanku s članovima Narodnog vijeća ponovio da dolazi u ime Antante i SAD-a te da je u njegovoj nadležnosti samo očuvanje reda i mira u okupiranom području, na što mu predstavnici odbora odgovaraju da nemaju povjerenja u službene izjave koje im talijanske okupacijske vlasti prezentiraju, već da su uvjereni u talijanske imperijalističke namjere. Također su naglasili da čekaju mirovnu konferenciju u Parizu i njene zaključke po ovom pitanju, te da će se u slučaju nepovoljnog ishoda konferencije usprotiviti i tim odlukama.⁹⁰ Na vijest koja se tih dana pojavila, ona o

⁸⁶ ND, 11. XI 1918.; ND 13. XI 1918.

⁸⁷ Grubišić, „Pregled povijesti Šibenika 1873-1921.“, 434.

⁸⁸ Milivoj Blažević, „Prilozi povijesti Šibenika za Prvoga svjetskog rata i talijanske okupacije od 1914. do 1921. Godine“, u: *Zbornik Stijepa Obada*, ur. Marko Trogrlić (Zadar: Sveučilište u Zadru – Odjel za povijest, 2010.), 635-636.

⁸⁹ ND, 15. XI 1918.

⁹⁰ ND, 17. XI 1918.

osnivanju jedinstvene južnoslavenske države i priznanju jugoslavenske mornarice i zastave od strane Antante, došlo je do još jednog masovnog okupljanja građana i slavlja uz baklje, rakete i zvuk crkvenih zvana koja su zvonila po cijelom gradu, a proslavi se pridružio i dio talijanskih vojnika koji su se nadali skorašnjem prekidu okupacije i povratku u Italiju.⁹¹ Novo se masovno okupljanje odvijalo dan kasnije prilikom dolaska francuske torpiljarke u grad, prilikom kojeg su predstavnici mjesnog odbora Narodnog vijeća još jednom imali priliku drugim predstavnicima Antante uložiti prigovor zbog činjenice da je mandat za privremenu okupaciju dodijeljen samo Italiji. Ovom se prigodom u gradu skupilo oko osam tisuća ljudi.⁹² Ova je torpiljarka poslana u Šibenik nakon što je Narodno vijeće SHS u Zagrebu prosvjedovalo kod francuskog viceadmirala Gaucheta koji je o ovome obavijestio i francusku vladu.⁹³

Millo je istoga dana zatražio od odbora Narodnog vijeća da se zgrada hotela *Krka* u kojemu je bilo njegovo sjedište isprazni u roku od dva dana kako bi se u nju moglo smjestiti urede talijanskih institucija. S obzirom na to da odbor nije pristao na napuštanje svoga sjedišta, talijanske okupacijske vlasti pribjegle su upotrebi sile. Preko 400 naoružanih talijanskih mornara i karabinjera zauzeli su zgradu hotela i iz nje prisilno izveli članove odbora Narodnog vijeća, koji su privremeno premješteni u susjednu zgradu.⁹⁴ Okupila se pritom masa građana koji su negodovali zbog postupanja talijanske vojske, zbog čega su i mornari na brodovima bili u punoj pripravnosti za reakciju u slučaju većih nereda. Podadmiral Millo koji je osobno rukovodio akcijom odustao je od namjere da izvjesi na hotelu samo talijanske zastave te je uz talijansku dodao i zastave Francuske, Velike Britanije, SAD-a, Srbije i Belgije.⁹⁵ Odbor Narodnog vijeća brzojavom je obavijestio Narodno vijeće SHS u Zagrebu da Millo ne priznaje vlast odbora te krši uvjete primirja miješajući se u pitanja uprave koja prema odredbama primirja nije u nadležnosti okupacijske vlasti. Pozivaju Narodno vijeće da zbog ovoga uputi službeni prosvjed Centralnom vijeću Antante.⁹⁶ Narod izlazi na ulice ponovno krajem mjeseca prilikom dolaska japanske torpiljarke u šibensku luku kako bi pozdravili predstavnike japanske mornarice koji pri susretu s članovima odbora Narodnog vijeća

⁹¹ ND, 18. XI 1918.

⁹² ND, 19. XI 1918.

⁹³ Marina Štambuk-Škalić i Zlatko Matijević, prir., *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918.-1919. – Izabrani dokumenti*, (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2008.), dokumenti br. 63, 65

⁹⁴ Grubišić, *Šibenik kroz stoljeća*, 193-194.; ND 19. XI 1918.

⁹⁵ ND, 21. XI 1918.

⁹⁶ Štambuk-Škalić i Matijević, prir. *Narodno vijeće SHS*, dokument br. 137

iskazuju svoje simpatije za Jugoslavena i njihovu borbu te obećavaju da će o susretu i o sadržaju razgovora s domaćim političarima izvijestiti svoju vladu.⁹⁷

U Šibenik pristiže novi kontingent talijanske vojske koji se sastoji od oko deset tisuća ljudi te brojnog naoružanja. Iskrčavanje je trajalo oko četiri sata, a održano je u prisutnosti podadmirala Milla i lokalnih talijanaša, a pristigli vojnici začudili su se da im je podrška tako mala. Zapovjedništvo je pritom objavilo da stanovništvo mora predati oružje, međutim predstavnici općine uložili su protest s obzirom na to da je proglas bio objavljen samo na talijanskom jeziku.⁹⁸

Talijani su postupno počeli uvoditi svoje upravne i sudske institucije, pa se tako sudilo na talijanskom jeziku, a presude se objavljujale u ime SAD-a i Antante. Šibenik je u početku okupacije bio sjedište okupacijskih vlasti, pa su se tu nalazile Vojna komanda za Dalmaciju, Vojnopomorska komanda, Ured vojnog povjereništva te kasnije Komanda ratne mornarice.⁹⁹

5.2. Jačanje represije

Krajem studenoga talijanska vojska počinje s učestalim provođenjem represije nad stanovništvom. Zabranjuju svako okupljanje i povorke, kakve su od početka okupacije bile učestale, kretanje gradom i rad kafića u večernjim satima. Zaposjedaju oružničke postaje u samom Šibeniku te u okolnim mjestima, kao i željezničku stanicu i ured iz kojeg otpuštaju osoblje kako bi doveli svoje ljude. Ulaze i u prostorije *Sokola* u kojima je nakon odlaska i iz druge zgrade sada djelovao odbor Narodnog vijeća, rastjeruju okupljene te zapljenuju arhivu spisa. Česta su u ovom razdoblju i uhićenja, uglavnom mlađih ljudi zbog posjedovanja oružja.¹⁰⁰ Tih dana *Novo doba* objavljuje tekst na francuskom, engleskom i talijanskom jeziku u kojem se govori o talijanskim imperijalističkim težnjama prema Dalmaciji te se daje demografska statistika odnosa južnoslavenskog i talijanskog stanovništva u Dalmaciji kako bi se pokazalo da sukladno Wilsonovom načelu samoodređenja naroda Talijani nikako ne mogu imati pravo na Dalmaciju. Iz iznesenih podataka vidljivo je da u cijeloj Dalmaciji na Jugoslavena, u koje su ubrojani Hrvati i Srbi, otpada 96,16 posto stanovništva, a na Talijane samo 2,84 posto. U općini Šibenik Jugoslavena je 36,095, odnosno 95,66 posto, a Talijana 873, odnosno 2,31 posto, dok je na razini cijelog političkog kotara Šibenik razlika još i veća u

⁹⁷ ND, 29. XI 1918.

⁹⁸ J. Biankini, „Prva dva mjeseca italijanske okupacije Dalmacije“, 119-120.

⁹⁹ Erma Ivoš, „Odnos talijanskih vojno-civilnih vlasti (centralnih i pokrajinskih) u okupiranom dijelu Dalmacije 1919. Godine“, *Politička misao* 1 (1999.), 185.

¹⁰⁰ ND, 30. XI 1918.; ND 1. XII 1918.

korist jugoslavenskog stanovništva, kojeg je preko 99 posto.¹⁰¹ Isti list slično radi i tekstem upućenim američkoj mornarici, nadajući se da će njeni predstavnici prenijeti dojmove svojim političarima. Opet se navodi velika etnička homogenost Dalmacije zbog koje sukladno načelu samoodređenja Italija nema nikakva prava na njene dijelove, već bi ona trebala pripasti Jugoslaviji.¹⁰²

Podadmiral Millo izdaje naredbu 7. prosinca kojom se raspušta općinsko vijeće grada Šibenika. Kao razlog navodi se da ono ne poštuje ugovor primirja prema kojemu je njegovo djelovanje ograničeno na javnu upravu, nego iz političkih razloga daje povoda za razne incidente koji onemogućavaju mirni nastavak vojne okupacije.¹⁰³ Također, zaplijenjeni su svi spisi odbora Narodnog vijeća.¹⁰⁴ Millo optužuje šibensku inteligenciju da zastrašuje mase i tako uzrokuje nered, na što mu potpredsjednik općinskog vijeća Subotić odgovara da upravo naporima odbora Narodnog vijeća Talijani moraju biti zahvalni što nije došlo do ozbiljnijih incidenata među nezadovoljnim stanovništvom.¹⁰⁵ Umjesto raspuštenog vijeća, Millo je komesarom šibenske općine proglasio karabinjerskog majora Ramaccinija.¹⁰⁶ Civilnim kontrolorom političkih kotareva Šibenik i Knin imenovan je savjetnik namjesništva Franjo Madirazza, a njegovim tajnikom Pavao Radovani.¹⁰⁷ Također, izdana je naredba svim vojnicima, časnicima i mornarima jugoslavenske vojske ili vojske bivše Austro-Ugarske Monarhije koji se nalaze na okupiranom teritoriju da se kroz tri dana jave talijanskim vojnim vlastima.¹⁰⁸ Okružnicom izdanom 10. prosinca ustanovljeno je Civilno povjereništvo sa sjedištem u Zadru koje je preuzelo dotadašnje poslove Namjesništva, a koje je imalo jurisdikciju na području cijele okupirane Dalmacije. Ovaj je ured bio podređen Centralnom uredu za nove pokrajine u Rimu te su otamo dolazile instrukcije Millu za građansku upravu.¹⁰⁹

Nakon ovih događaja sve više se aktiviraju i lokalni Talijani i talijanaši. Njih oko 150 došlo je tako iz Splita u Šibenik žaleći se vojnim vlastima na loš odnos prema njima u Splitu tražeći da vojska okupira i Split, koji nije Londonskim ugovorom bio obećan Italiji, a neki dužnosnici talijanske vojske u Šibeniku sugeriraju da bi se to moglo uskoro i obistiniti. Šibenski talijanaši

¹⁰¹ ND, 5. XII 1918.

¹⁰² ND, 12. XII 1918.

¹⁰³ Grubišić, *Šibenik kroz stoljeća*, 194-195.

¹⁰⁴ Biankini, „Prva dva mjeseca italijanske okupacije Dalmacije“, 133.

¹⁰⁵ ND, 8. XII 1918.

¹⁰⁶ Grubišić, „Pregled povijesti Šibenika 1873-1921.“, 434.

¹⁰⁷ Državni arhiv u Šibeniku (dalje: DAŠI) – Fond 13 (Općina Zlarin), kutija br. 120

¹⁰⁸ Isto

¹⁰⁹ Ivoš, „Odnos talijanskih vojno-civilnih vlasti u Dalmaciji“, 186.

traže pak od okupacijskih vojnih vlasti da se rekviriraju prostorije sokolskog društva, jer se tamo skupljaju zagovornici jugoslavenske ideje i otamo provode propagandne radnje. Svim uredima u gradu obznanjeno je da uredovati smiju isključivo na talijanskom jeziku i to isključivo po odredbama koje izda sam podadmiral Millo.¹¹⁰ Zabranjeno je isticati zastave ili bilo kakva druga obilježja Jugoslavije ili Austrije, a toleriraju se obilježja Antantinih članica te ona američka.¹¹¹ Unatoč ovim zabranama, u gradu je proslavljeno ujedinjenje Jugoslavije na način da trgovine nisu radile, kao ni škole te su ljudi nosili manje zastave s jugoslavenskim obilježjima, a grad je bio pun ljudi. Nakon ovoga zabranjeno je svako isticanje jugoslavenskih zastava i obilježja, bez obzira na dimenzije, a nekoliko je ljudi zbog ovoga i uhićeno.¹¹²

Do kraja godine stanje se bitnije ne mijenja, Talijani se i dalje čvrsto drže odluka o zabrani okupljanja i isticanja nacionalnih jugoslavenskih obilježja te provode uhićenja civila zbog sitnih prijestupa ili nepoštivanja spomenutih zabrana. Lokalni političari koriste svaku priliku da ulože pritužbe zbog same okupacije, ali i surovog načina na koji se provodi. Za ovo imaju priliku u nekoliko navrata prilikom dolaska netalijanskih brodova u šibensku luku. U ovom razdoblju boravile su u Šibeniku francuske i japanske torpiljarke kojima su domaći političari uložili pritužbe prilikom druženja s njihovim predstavnicima, a među domaćim stanovništvom srdačno su dočekani i engleski vojnici koji su stigli iz Knina.¹¹³

Početak siječnja 1919. guverner okupirane Dalmacije, podadmiral Millo premješta svoje sjedište iz Šibenika u Zadar, čime Šibenik prestaje biti središtem okupacijske vlasti.¹¹⁴ U Zadru Millo formira Vladu za Dalmaciju, dalmatinske i korčulanske otoke u čijem okviru su djelovali: Ured za javne poslove, Školski ured, Ured za izvoz i razmjenu, Ured za informacije, Ured za propagandu, Inspektorat i Direkcija pomoćnih ureda. Vlada i svi uredi bili su podređeni Centralnom uredu za nove pokrajine sa sjedištem u Rimu.¹¹⁵

Talijanske vojne vlasti počinju se miješati i u pitanja Katoličke crkve kao institucije koja je u to vrijeme imala značajan utjecaj na javno mnijenje i uglavnom se priklanjala jugoslavenskoj ideji nasuprot talijanskoj okupaciji. U siječnju izdaju naredbu svim vjerskim službenicima da prilože prijave vojnim vlastima na talijanskom jeziku ukoliko i dalje žele vršiti župnu službu,

¹¹⁰ ND, 11. XII 1918.

¹¹¹ Muzej grada Šibenika (dalje: MGŠ), Zbirka arhivalija 20. stoljeća, Zapovjedništvo Dalmacije te dalmatinskog i korčulanskog otočja, proglas br. 10

¹¹² ND, 16. XII 1918., 18. XII 1918.

¹¹³ ND, 19. XII 1918., 2. I 1919., ND, 9. I 1919.

¹¹⁴ ND, 8. I 1919.

¹¹⁵ Ivoš, „Odnos talijanskih vojno-civilnih vlasti u Dalmaciji“, 191-192.

na što su pristala samo dvojica svećenika sklonih Talijanima. Vidjevši da ne mogu privoljeti domaće svećenstvo, a vjerojatno u strahu od šire pobune crkvenih predstavnika, vojna je vlast ipak povukla prvotnu naredbu. Od svećenstva se zahtijevalo da svaki put traži od vojnih vlasti i posebnu dozvolu za procesije, na što također svećenstvo nije htjelo pristati, ali su im neke procesije ipak dozvoljene jer su u njima sudjelovali i talijanski vojnici. Također, još jedan udar na svećenstvo bilo je isplaćivanje plaća u austrijskim krunama, čija je vrijednost u međuvremenu drastično srozana.¹¹⁶

Okupacijske vlasti sve se više okreću propagandi pokušavajući proširiti podršku sebi među stanovništvom, no i dalje im potpora ostaje izrazito mala. Tako sve više ograničavaju dolazak hrvatskih novina u Šibenik, a dozvoljavaju samo talijanske koje djeluju u službi talijanske propagande. Pojavljuju se u gradu i propagandni letci naslovljeni *Notizario* pisani i na hrvatskom i na talijanskom, a uglavnom donose „vojničke obavijesti“ o ugodnom primanju talijanskih trupa u okupiranim područjima u Dalmaciji. Plakati za oba kina koja su u to vrijeme postojala u Šibeniku, a koja su bila u vlasništvu pristaša talijanske vlasti, počeli su se tiskati isključivo na talijanskom jeziku.¹¹⁷ Stari *Casino*, mjesto na kojemu se danas nalazi gradska vijećnica, a koje je još od 19. stoljeća bio središte u kojemu su se okupljali talijanaši, i u vrijeme okupacije služio je kao okupljalište svih onih koji su u Šibeniku podržavali talijansku okupacijsku vlast i zagovarali pripojenje Šibenika Italiji. Osim *Casina*, oni su se okupljali i u zgradi kazališta, tada zvanog kazalište *Mazzoleni* te u tzv. oficirskom klubu (*Circolo degli ufficiali*), a mjesto koje su simbolički smatrali najvažnijim za talijansku stvar u Šibeniku bio je spomenik Niccolu Tommaseu, kojeg su smatrali glavnim ideologom talijanstva u Dalmaciji, a čiji spomenik je za njih bio dokaz da Šibenik pripada Italiji.¹¹⁸ U Šibeniku su djelovala i udruženja *Fascio nazionale* i *Fascio giovanile* koja su radila na propagandi, a prepoznatljivi su bili po sloganu „Italija ili smrt“ („Italia o morte“)¹¹⁹ Jednom su prilikom Talijani organizirali skupštinu u kazalištu na kojoj su prisustvovali talijanski vojnici te dio domaćih talijanaša, a doveli su i dvadesetak težaka iz sela Kijeva u okolici Knina inzistirajući da obuku težačke kape te ih slikali za vrijeme skupštine kako bi se stvorio dojam da domaći težaci podržavaju talijansku vlast. Službeni zaključak ove skupštine bio je da većina stanovništva Šibenika želi da se njihov grad pripoji Italiji, pa su poslani službeni telegrami američkom predsjedniku Wilsonu i talijanskom premijeru Orlandu koji su u to

¹¹⁶ Don Krsto Stošić, „Talijanska okupacija u šibenskoj biskupiji“, *Bogoslovska smotra* 1 (1933.), 77-79.

¹¹⁷ ND, 8. I 1919., 10. I 1919., 27. I 1919.

¹¹⁸ Grubišić, *Šibenik kroz stoljeća*, 196.

¹¹⁹ Grubišić, „Pregled povijesti Šibenika 1873-1921.“, 435.

vrijeme na pariškoj mirovnoj konferenciji u kojima se traži aneksija. Domaći političari na ovo odgovaraju slanjem prosvjednih nota u Beograd, te Trumbiću i Wilsonu u Pariz.¹²⁰ Krajem godine 1919. s ciljem da privuku neke građane na svoju stranu, najavljuju da će svoje službenike u gradu isplaćivati u talijanskim lirama, koje su tada bile puno jače od austrijskih kruna nadajući se da će dio domaćih službenika zbog ovih mjera prijeći na njihovu stranu, ali ova metoda privlačenja pristaša prolazi bez značajnijeg uspjeha.¹²¹ Na skupštinu koju organiziraju u siječnju 1920. pozivaju djecu kojoj će dijeliti božićne darove, želeći dovesti što više ljudi u kazalište, pa pozivaju glavare okolnih sela da dovedu što više djece u Šibenik, i to pod prijetnjom da budu pozvani na odgovornost ukoliko se ne odazovu naređenju. Skupština je zaključena rezolucijom poslanoj u Rim u kojoj mole vlast u Rimu da ne odustaje od Londonskog ugovora.¹²² Stanovništvu su u prosincu donošeni na potpisivanje iskazi koji su bili u potpunosti na talijanskom jeziku, a potpisivanje je predstavljeno kao uvjet za dobivanje bonova za hranu čija je nabava u ovom razdoblju velik problem u Šibeniku i ostatku okupirane Dalmacije. Ljudi su ipak uglavnom odbijali potpisati ovaj iskaz strahujući da bi mogao biti iskorišten u svrhu nekakvog plebiscita.¹²³

U veljači 1919. umjesto letaka *Notizario* talijanske vlasti počinju izdavati list *La Dalmazia*. List izlazi dvojezično, s tim da je u početku hrvatski prijevod neadekvatan, a bavi se pitanjima okupacije, često pozivajući na okupaciju i ostatka Dalmacije. U izdanju iz ožujka 1919. iznose opsežnu argumentaciju, pozivajući se na neke druge talijanske listove, da bi Trogir, a naročito Split trebali pripasti Italiji: „Dalmacija ne bi mogla da živi bez Spljeta, niti bi Spljet živio odijeljen od Dalmacije.“ *La Dalmazia* se bavi i kritikom novina u Dalmaciji i Jugoslaviji koje su sklone jugoslavenskoj ideji u Dalmaciji, prije svega *Novog doba* i zagrebačkog lista *Adriatico Jugoslavo* koji objavljuje na talijanskom jeziku, ali je izrazito kritičan prema talijanskoj okupaciji na istočnom Jadranu.¹²⁴

Donesene su stroge odredbe prema kojima je zabranjeno svako javno kritiziranje rada okupacijskih vlasti, a za poticanje na pobunu protiv režima predviđena je zatvorska kazna u trajanju do 24 godine.¹²⁵ Potom se odlučuju i na potpunu zabranu uvoza i raspačavanja bilo kojih novina izdanih bilo gdje na području bivše Austro-Ugarske Monarhije pod prijetnjom

¹²⁰ ND, 14. VI 1919.

¹²¹ ND, 17. XII 1919.

¹²² ND, 8. I 1920., 9. I 1920.

¹²³ ND, 20. XII 1919.

¹²⁴ *La Dalmazia*, 15. III 1919.

¹²⁵ Grubišić, „Pregled povijesti Šibenika 1873-1921.“, 434.

zatvora od tri mjeseca do dvije godine.¹²⁶ Vlak koji dolazi iz Splita zaustavlja se na trima mjestima prilikom čega karabinjeri temeljito pretražuju putnike te uhićuju one kod kojih pronađu nedopuštena novinska izdanja. Na pošti se uništavaju sve novine koje su pristigle iz Zagreba, Splita, pa i Beograda, iako bi prema tekstu naredbe novine iz Beograda trebale biti dozvoljene, s obzirom na to da nisu izdane na teritoriju bivše Austro-Ugarske.¹²⁷ Potpora Talijanima testirana je na misi u katedrali na koju je sve pristaše pozvao još guverner Millo dok je boravio u Šibeniku, a *Novo doba* izvještava da se skupio „neznatan broj renegata“¹²⁸ Talijansku propagandu po cijeloj Dalmaciji, a i šire, započinje provoditi i pjesnik Gabriele D'Annunzio, koji će kasnije držati Rijeku u okupaciji, a koji ima znatan utjecaj na dalmatinske Talijane. On piše pisma kojima naglašavajući talijanstvo Dalmacije nastoji ojačati talijanski duh u Dalmaciji i ohrabriti zagovornike priključenja Dalmacije Italiji.¹²⁹ U samoj Italiji, međutim, dio tiska protivi se talijanskoj okupaciji u Dalmaciji, a oštar stav protiv okupacije iznose i talijanski socijalisti koji smatraju da neznatna talijanska manjina u Dalmaciji nema nikakvo pravo da podjarmi slavensku većinu, naglašavajući da se radi o slavenskom proletarijatu i talijanskoj buržoaziji koja traži oružanu pomoć od talijanske buržoazije kako bi se obranio od proleTERSKE većine.¹³⁰ O snazi talijanskih imperijalističkih namjera piše i njemački tisak, a kao najbolji primjer za to uzimaju upravo aktualnu situaciju u okupiranoj Dalmaciji.¹³¹

Nastavlja se i s rekviriranjem prostora za potrebe talijanske vojne vlasti, pri čemu je više civila jednostavno izbačeno iz svojih kuća. Ovo su okupacijske vlasti temeljile na ugovoru o primirju prema kojemu Saveznici imaju pravo na rekviziciju prostora za potrebe vojske koja provodi okupaciju.¹³²

U siječnju 1919. u cijeloj je okupiranoj Dalmaciji tajno proveden plebiscit koji je vjerojatno dogovoren na velikom skupu predstavnika okupiranih općina koji je održan u Splitu 5. siječnja 1919., iako službenih podataka o tom dogovoru na spomenutom skupu nema. Skupom je predsjedavao Josip Smodlaka. Ovom skupu prisustvovalo je nekoliko tisuća građana, a svi doneseni zaključci odnose se na protivljenje talijanskoj okupaciji. Unatoč kontroli talijanske vojske, plebiscit je uspješno proveden u 34 od 35 okupiranih općina, dok

¹²⁶ MGŠ, Zbirka arhivalija 20. stoljeća, Zapovjedništvo Dalmacije, proglas br. 28

¹²⁷ ND, 1. II 1919.

¹²⁸ ND, 11. I 1919.

¹²⁹ ND, 25. I 1919.

¹³⁰ ND, 9. I 1919., 27. I 1919.

¹³¹ ND, 6. III 1919.

¹³² ND, 25. I 1919., MGŠ, Zbirka arhivalija 20. stoljeća, Zapovjedništvo Dalmacije, proglas br. 18

su u Obrovcu talijanske vojne vlasti uhitile popisivače i zatvorile ih, a liste s potpisima uništiti.¹³³ Bilo je dogovoreno da posebno dalmatinsko izaslanstvo otiđe u Pariz i rezultate plebiscita osobno uruči američkom predsjedniku Wilsonu. Iz objavljenih rezultata vidljivo je da je velika većina stanovništva Dalmacije protiv okupacije i protiv pripajanja Italiji, odnosno da žele da Dalmacija bude dio Jugoslavije. Plebiscit se provodio tako što su ispitanici morali potpisati izjavu koja glasi: „Mi niže potpisani u ime svoje i svojih niže naznačenih maloljetnih članova obitelji, itd. *hoćemo i čekamo, da se i ovaj komad jugoslavenske zemlje prisajedini jedinstvenoj državi Srba, Hrvata i Slovenaca.*“¹³⁴ U samom Šibeniku, odnosno cijeloj šibenskoj općini izjavu je potpisalo 23.675 ljudi od 24.475 ispitanih, dok preostalih 800 nije htjelo potpisati takvu izjavu.¹³⁵ Rezultati su u korist Talijanima išli samo na području grada Zadra, gdje se za ujedinjenje s Kraljevinom SHS izjasnilo nešto manje od pola ispitanika, njih 47,5 posto. Ipak, kada se pribroje rezultati iz ostatka zadarskog kotara, taj postotak značajno raste i ide u korist ujedinjenja. Već 17. siječnja u Splitu je održan drugi sastanak na kojemu je odlučeno da će se poslati četveročlana delegacija u Pariz kako bi američkom predsjedniku Wilsonu predala rezultate referenduma. Kod Wilsona su primljeni 17. travnja te su mu predali rezultate. Prema riječima člana delegacije Joakima Kunjašića, američki je predsjednik bio impresioniran rezultatima referenduma, a posebno se raspitivao za ishod referenduma u Zadru, Visu i Šibeniku, smatrajući ih ključnim točkama u vezi s jadranskim pitanjem.¹³⁶

S obzirom na to da je uvoz novina iz drugih gradova bio zabranjen, šibenski odbor Narodnog vijeća krenuo je izdavanje vlastitog polutjednog lista kojeg su nazvali *Glas naroda*. Novac za financiranje tiskanja lista skupljao se, između ostaloga, na zabavama koje su se održavale u prostorijama *Sokola*.¹³⁷ Prvi broj izašao je 15. veljače, a već tada vidjelo se da će praksa okupacijskih vlasti u pogledu toga lista uključivati strogu cenzuru. Naime, već u prvom broju dio teksta je izbačen i na mjestu tih dijelova teksta vidljiva je samo bjelina papira. U samom uvodu postaje jasno da će se list u prvom redu baviti pitanjem okupacije: „Ne može nijedno pero, da opiše, koliko je puk ovog kraja kroz dugi niz vijekova pretrpio u tuđem robovanju. Pokrita je zemlja stratištima mučenika, jedine su riječi, što bi narod od svojih gospodara čuo: batine, vješala galijske; pak je kao stalna jeka po klisurama našim zvučila riječ: tamnice, tamnice...“¹³⁸ Na naslovnici drugog, već znatno cenzuriranijeg broja objavljen je jedan tekst u

¹³³ Živojinović, „Tajni referendum u okupiranoj Dalmaciji“, 283.

¹³⁴ ND, 22. V 1919.

¹³⁵ Grubišić, „Pregled povijesti Šibenika 1873-1921.“, 436.

¹³⁶ Živojinović, „Tajni referendum u okupiranoj Dalmaciji“, 290-299.

¹³⁷ ND, 1. III 1919.

¹³⁸ Glas naroda (dalje: GN), 12. II 1919.

kojemu autor daje viđenje Londonskoga ugovora i prava Italije na Dalmaciju u skladu s njim. On priznaje da Italiji jesu obećani dijelovi Dalmacije u zamjenu za njen ulazak u rat, ali argumentira da su i Sjedinjene Države ušle u rat s određenim zahtjevima, konkretno da se poslijeratni svijet uređuje u skladu s Wilsonovim načelom samoodređenja, a na što su članice Antante također pristale.¹³⁹ Ovime autor na određeni način odriče pravo Italiji da svoje teritorijalne aspiracije prema Dalmaciji temelji na Londonskom ugovoru, jer se on kosi s načelom samoodređenja koje je također prihvaćeno od Antantinih članica kao rješenje za utvrđivanje državnih granica nakon rata. S praksom cenzure koja je iz broja u broj sve prisutnija uredništvo pristupa s dozom ironije, pa u jednom broju pišu: „Naš list je u ovo malo brojeva dokazao, da je potpuno nevin – djevičanski nevin. Uvijek u bijelini kao nevjestica! A da znate, koliko ima onih, koji nam zavide? [...] Mi im nemožemo pomoći. Ali im možemo dati jedan savjet! Neka nabave ko mi slova i tiskaru takvu, da bijelo štampava!“¹⁴⁰

Četvrti broj *Glasa naroda*, izdan 22. veljače, gotovo u potpunosti je cenzuriran, ali su izdavači iz Narodnog vijeća ipak odlučili da se broj objavi kako bi i građanima Šibenika, ali i svima do kojih bi vijest o tome došla dali do znanja o kakvoj se stopi cenzure u ovom slučaju radi. Na naslovnici toga broja otisnuto je samo zaglavlje s imenom novine i datumom, dok je ostatak stranice u potpunosti bijel. Na drugoj i trećoj stranici objavljen je tek neznatan dio teksta, uglavnom politički irelevantan.¹⁴¹ Nakon ovog broja uredništvo ipak ozbiljnije pristupa pitanju cenzure, žaleći se u sljedećem broju na cenzuru svega što se napiše o narodnim zahtjevima i pravima, ističući da ne vrijeđaju nikoga, već nastoje iznositi istinu.¹⁴² Izlaženje ovakvih brojeva nije nikako odgovaralo ni okupacijskoj vlasti jer ju je prikazivalo kao previše surovu, a željela se prikazati, naročito prema vani, kao saveznička vojska koja u okupiranom teritoriju samo uvodi red i mir. Tako je nakon deset objavljenih brojeva *Glas naroda* u potpunosti zabranjen, a njegova redakcija i suradnici uhićeni.¹⁴³

Prvog svibnja izašao je prvi i jedini broj Crvenog vijeka, revolucionarnog komunističkog glasila kojeg je izdala mala grupa šibenskih komunista. Izdanje su uredili Ivo Baljkas i Karlo Brajer te ga odlučili simbolički objaviti baš prvog svibnja. Tiskan je u 200 primjeraka u

¹³⁹ GN, 15. II 1919.

¹⁴⁰ GN, 19. II 1919.

¹⁴¹ GN, 22. II 1919.

¹⁴² GN, 26. II 1919.

¹⁴³ Grubišić, *Šibenik kroz stoljeća*, 194.

Pučkoj tiskari u tajnosti, nakon što je talijanski nadzornik napustio njene prostorije. Zbog otvorenog kritičkog stava prema talijanskom režimu Crveni vijek odmah je zabranjen.¹⁴⁴

Guverner Millo postavlja na mjesto nadzornika školskih ustanova profesora Domijakušića bez prethodnih konzultacija s pokrajinskim školskim vijećem, želeći ojačati kontrolu nad obrazovnim institucijama u gradu. Domijakušić je trebao izvršiti inspekciju u školama, no ravnatelj reformne gimnazije i ženske građanske škole mu to ne omogućuju, ne želeći priznati njegovo imenovanje na poziciju nadzornika bez suglasnosti pokrajinskog školskog vijeća. Millo zbog ovoga izdaje naredbu kojom se na neodređeno vrijeme zatvaraju ove dvije školske ustanove.¹⁴⁵ Ponovno su otvorene u travnju, ali situacija s inspekcijom profesora Domijakušića ponovila se i sada, zbog čega dolazi do ponovnog zatvaranja škola. Dio profesora nakon ovoga incidenta otpušten je iz službe, a škole su ubrzo otvorene ponovno, ali ovoga puta postavljeni su isključivo talijanski profesori. Usto, kod roditelja se provodila agitacija da djecu pošalju u školu, koja je uključivala i prijetnje. Na nastavi se prvog dana nakon ponovnog otvaranja pojavilo tek 20 učenika od 225 koliko ih pohađalo školu prije ovoga. Svi stari profesori protjerani su iz okupacijske zone, a vjeroučitelj je interniran na otok Visovac.¹⁴⁶ Jedan učenik uhićen je jer je navodno druge učenike nagovarao da ne dolaze u školu dok traju novouspostavljene prilike.¹⁴⁷ U rujnu nekolicina profesora uspijeva vratiti se u Šibenik te se nastava održava u tajnosti u prostorijama unutar biskupske palače. Sredinom 1920. talijanske vlasti utvrđuju da se nastava održava u biskupskoj palači te zabranjuju svako daljnje održavanje nastave tamo.¹⁴⁸

Istaknutiji šibenski građani još su od početka okupacije bili pod posebnom prismotrom predstavnika vojnih vlasti. Naređivano im je učestalo javljanje u vojne stanice gdje im se prijetilo uhićenjem i internacijom u Italiju ne pristanu li da svoj ugled u gradu iskoriste da utječu na javnost u korist talijanskih vlasti. Zabranjivan im je bilo kakav oblik političkog djelovanja izvan onoga što im se naređivalo u sklopu propagandnih mjera. Intelektualci uglavnom nisu pristajali na takve uvjete, pa je grupa njih uhićena 15. ožujka, uključujući

¹⁴⁴ Milan Vesović, *Revolucionarna štampa u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1918-1929* (Beograd: Institut za savremenu historiju, IRO Narodna knjiga), 46.

¹⁴⁵ ND, 24. II 1919.

¹⁴⁶ Mate Zaninović, *Školstvo u Šibeniku i okolici (Povijesni pregled)* (Zagreb: Školska knjiga, 1984.), 50.

¹⁴⁷ ND, 28. V 1919.

¹⁴⁸ Zaninović, *Školstvo u Šibeniku i okolici*, 51.

Vinka Smolčića, predsjednika odbora Narodnog vijeća. Odmah po uhićenju ova grupa internirana je u Italiju.¹⁴⁹

Osim protjerivanja stanovništva internacijom i stvaranjem teških uvjeta života zbog kojih neki napuštaju Šibenik, radi se i na promjeni demografske strukture doseljavanjem Talijana iz Italije. Tako su od početka okupacije do kraja travnja 44 trgovca iz Italije otvorila trgovine u Šibeniku, a još ih je 12 obavljalo neku vrstu trgovine bez otvaranja novih trgovina.¹⁵⁰

5.3. Držanje domaćih Talijana

U ovom razdoblju, s obzirom na trajanje pariške mirovne konferencije na kojoj se, između ostaloga, raspravlja i o pitanjima poslijeratnog razgraničenja između Italije i Jugoslavije, odnosno o sudbini Londonskog ugovora, javnost je i u Italiji izrazito zainteresirana za ova pitanja, pa se povremeno održavaju i politički skupovi u većim talijanskim gradovima na kojima se ističu zahtjevi za potpunim priznavanjem i primjenom odredbi Londonskog ugovora. Te skupove uglavnom karakterizira podrška tadašnjem talijanskom premijeru Orlandu i ministru vanjskih poslova Sonninu koji predstavljaju Italiju na mirovnoj konferenciji te kritiziranje američkog predsjednika Wilsona koji je smatran glavnom preprekom u prihvaćanju Londonskog ugovora. Učestalo je i isticanje parola poput „Živjela talijanska Rijeka“, „Živjela talijanska Dalmacija“ i „Hoćemo proglašenje aneksije“.¹⁵¹

Prvosvibanjska proslava te godine u Šibeniku poslužila je domaćim i doseljenim Talijanima za organizaciju povorke na kojoj su također isticane nacionalističke poruke, upućivane kritike Wilsonu, a vikalo se i „Dolje Jugoslavija“ u povorci u kojoj se mahalo talijanskim i dalmatinskim zastavama. Povorci je prisustvovalo nekoliko tisuća ljudi, uglavnom talijanskih vojnika. Talijanske agencije o ovom događaju izvještavaju kao o dokazu talijanstva Šibenika i želji njegovih stanovnika da bude pripojen Italiji. *Novo doba* zgraža se nad činjenicom da se tako izvještava upravo o Šibeniku, kojeg ovom prilikom nazivaju „sigurno najjugoslavenskij[im] grad[om] u cijeloj Jugoslaviji“.¹⁵² U francuskom se tisku pojavljuje pismo jednog oficira francuske mornarice koji reagira na talijansko prikazivanje situacije u

¹⁴⁹ Grubišić, „Pregled povijesti Šibenika 1873-1921.“, 434-435.

¹⁵⁰ ND, 28. IV 1919.

¹⁵¹ Isto

¹⁵² ND, 2. V 1919., 3. V 1919.

Dalmaciji. On negira sve talijanske navode i tvrdi da Dalmatinci zapravo jako teško podnose talijansku okupacijsku vlast.¹⁵³

Prilikom dolaska američkog ratnog broda u šibensku luku početkom lipnja došlo je do sukoba stanovništva s vojskom. Neki su građani, naime, željeli iskazati privrženost američkoj vojsci te su nosili američka obilježja, koja su im talijanski vojnici prisilno oduzimali, a neki su pritom i ozlijeđeni. Talijanski pukovnik Cappone pozvao je zbog ovog incidenta na razgovor tridesetak uglednih građana za koje se znalo da su skloni jugoslavenskoj ideji, a kritični prema okupacijskim vlastima. Pukovnik ih je optužio da su oni zbog svojih provokacija odgovorni za spomenuti incident s američkim zastavama, te im zaprijetio internacijom u slučaju budućih sličnih situacija. Ovom je prilikom jasno dao do znanja da okupacijska vlast računa na pripajanje okupiranog područja Italiji u bližoj budućnosti: „Ovo je Italija, mi smo ovo osvojili našim milijardama i našom krvi, pa ćemo uništiti one, koji nam se protive.“ Na primjedbu kako je mirovna konferencija još uvijek u tijeku te još nije poznato hoće li Šibenik pripasti Italiji, odgovorio je kako se tu nalazi 40 tisuća talijanskih vojnika od kojih su neki „željni krvi“ te bi „sve uništili i sraunili sa zemljom“ kada bi morali otići.¹⁵⁴

Zainteresirana javnost dosta se u ovom razdoblju zanima za tijek pregovora koji se odvijaju u Parizu i moguća rješenja „Jadranskog pitanja“. Tako dolaze vijesti da bi se spor mogao riješiti tako da Dalmacija u potpunosti pripadne Jugoslaviji, a Rijeka postane slobodan grad.¹⁵⁵ Talijani na ovaj prijedlog djelomično pristaju, osim što Dalmaciju ne žele u potpunosti prepustiti Jugoslaviji, već traže poseban status za Zadar i Šibenik, te se odriču njihova zaleđa i svih otoka osim Lošinja i Visa. Jugoslavenska pak strana dozvoljava da Zadar i Šibenik odlučuju plebiscitom, ali inzistira da otoci pripadnu Jugoslaviji.¹⁵⁶ Ubrzo Talijani mijenjaju prijedlog, pa predlažu nezavisan status za Rijeku, dio otoka i Zadar za Italiju, a Šibenik bi prepustili Jugoslaviji.¹⁵⁷ Američki predsjednik Wilson u tom razdoblju predlaže za Rijeku slobodan status u trajanju od pet godina, nakon čega bi uslijedio plebiscit kojim bi se odlučilo kome će nakon toga pripasti, za Zadar također traži nezavisnost pod svojevrsnom zaštitom Lige naroda, otoci šibenskog i zadarskog arhipelaga, kao i Lošinj, Vis i Lastovo pripali bi Italiji, dok bi ostatak okupirane Dalmacije, uključujući i Šibenik postao dijelom

¹⁵³ ND, 16. VIII 1919.

¹⁵⁴ ND, 2. VI 1919., 3. VI 1919.

¹⁵⁵ ND, 24. V 1919.

¹⁵⁶ ND, 26. V 1919.

¹⁵⁷ ND, 10. VI 1919.

Jugoslavije.¹⁵⁸ Dio stranih medija nagađa da bi se spor mogao riješiti stvaranjem posebne autonomne države koju bi sačinjavali Šibenik i Zadar, a neki sugeriraju da bi se Italija mogla odreći Šibenika, a za Zadar tražiti autonomiju, ali unutar njene interesne sfere.¹⁵⁹ Novi talijanski ministar vanjskih poslova Tommaso Tittoni na konferenciji pak traži postojanje slobodne države u Dalmaciji, ali želi da u nju, osim okupiranih Šibenika i Zadra, uđu i Trogir i Split.¹⁶⁰ Američki predsjednik Wilson stalno je pozivao Italiju da se samoinicijativno odrekne odredbi Londonskog ugovora te da prema Dalmatincima pokaže „veličinu duše, velikodušnost, prijateljsku širokogrudnost i pretpostavljanje pravde interesima.“ Zbog Wilsonovih pritisaka talijanska je delegacija na neko vrijeme bila čak i napustila mirovnu konferenciju.¹⁶¹ Tijek pregovora već se u ovom razdoblju čini nepovoljan za Talijane u Šibeniku, pa neki od njih prodaju svoje kuće i imanja u Šibeniku i okolicu, uviđajući da bi Šibenik lako mogao pripasti Kraljevini SHS.¹⁶² To uviđa i vojska, koja do sredine siječnja 1920. gotovo u potpunosti napušta Vodice, Primošten i Tisno, u kojima ostaju samo karabinjeri, dok se iz Šibenika u tom razdoblju polako počinje otpremati vojni materijal, a smanjuje se i broj vojnika, koje narod ispraća riječima: „Idite kući!“ i „Buržoaski šljam“.¹⁶³ U Šibeniku prestaje djelovati i komanda divizije, general Viora za neko vrijeme odlazi u Italiju, a odvoze se i ratni brodovi.¹⁶⁴ Povratak dijela vojnika u Šibenik lokalni talijanaši dočekuju s ushićenjem mašući zastavama D'Annunzijeve vojske.¹⁶⁵

U lipnju 1919. na mjestu talijanskog premijera Francesco Nitti mijenja Vittorija Orlanda, te se u jednom od prvih obraćanja Talijanima u Dalmaciji jasno određuje prema tom pitanju: „Prava Italije na Jadranu neosporiva su. Nova talijanska delegacija u Parizu nepokolebljivo će ustrajati na programu naših zahtjeva.“¹⁶⁶ Saveznici Wilsonu predlažu tri rješenja u vezi jadranskog pitanja. Jedno od njih je primjena Londonskog ugovora, što američki predsjednik u startu odbija, a ostala rješenja uključuju arbitražu SAD-a, Francuske i Velike Britanije te direktni dogovor između Italije i Kraljevine SHS, do čega je kasnije i došlo.¹⁶⁷

¹⁵⁸ ND, 16. VI 1919.

¹⁵⁹ ND, 21. VII 1919.

¹⁶⁰ ND, 12. VIII 1919.

¹⁶¹ Hrvoje Matković, *Suvremena politička povijest Hrvatske* (Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske – Policijska akademija, 1999.), 80.

¹⁶² ND, 21. VIII 1919.

¹⁶³ ND, 9. I 1920., 10. I 1920., 13. I 1920., 16. I 1920.

¹⁶⁴ ND, 20. I 1920.

¹⁶⁵ ND, 17. II 1920.

¹⁶⁶ ND, 28. VI 1919.

¹⁶⁷ ND, 9. III 1920.

Okolnosti glede jadranskog pitanja mijenjaju se u rujnu 1919. kada talijanski pjesnik Gabriele D'Annunzio ulazi u Rijeku na čelu svoje vojske i proglašava njeno priključenje Italiji. Ovaj se čin može shvatiti kao talijanski pokušaj da mimo pregovora na mirovnoj konferenciji, a i ugovora o primirju putem oružane sile nametne svoje rješenje u sporu. Mirovna konferencija osudila je ovakav postupak i nastavila inzistirati na pregovorima.¹⁶⁸ D'Annunzio pak najavljuje slične ekspedicije na Zadar, Šibenik, Split i Dubrovnik u bližoj budućnosti.¹⁶⁹ Zbog njegovih stalnih prijetnji da će okupirati nove teritorije, stekao je i u svjetskoj javnosti imidž neozbiljnog čovjeka, pa se u jednom satiričkom tekstu u francuskom listu *Humanite* autor našalio s njegovom retorikom, napisavši lažnu vijest da D'Annunzio planira uskoro okupirati između ostaloga i Pariz, London i Tokio.¹⁷⁰ Talijani u Šibeniku u prosincu organiziraju još jedan skup na kojemu se okupilo oko 400 ljudi. Predstavnici vlasti iskoristili su ovaj skup da kritiziraju Wilsona i ulogu SAD-a u pregovorima oko jadranskog pitanja. Okupljeni su iskazivali podršku dalmatinskom guverneru Millu, ali i D'Annunziu, naročito nakon što im je pročitana brzojav koji potvrđuje da talijanska vlada u Rimu podržava aneksiju Rijeke, ali i okupirane Dalmacije.¹⁷¹ Početkom 1920. rasprave o jadranskom pitanju sve se više tiču Istre, Rijeke i Zadra, dok postaje sve jasnije da bi Šibenik mogao pripasti Kraljevini SHS. Glavna prepreka tomu čini se D'Annunziova prijetnja da će sa svojom vojskom doći u Šibenik.¹⁷² Deputacija talijanaša iz Zadra i Šibenika u veljači odlazi u Rim kako bi stavila dodatni pritisak na talijansku vladu da ne odustaje od inzistiranja na primjeni Londonskog ugovora u cijelosti, ali vraćaju se razočarani, tvrdeći da je jedino čemu se mogu nadati široka autonomija za Zadar, dok je vrlo izvjesno da će Šibenik pripasti Jugoslaviji.¹⁷³

Kraljevini SHS tih je dana ponuđeno da se odrekne Istre, Rijeke i dijela otoka, kako bi izbjegla potpuno provođenje Londonskog ugovora, što je vlada Kraljevine SHS odbila. Ipak, do provođenja odredbi iz Londonskog ugovora nije došlo, jer su Amerikanci odlučili i dalje inzistirati na tome da je njihovim ulaskom u rat Londonski ugovor bio stavljen izvan snage. Britanci i Francuzi ipak i dalje savjetuju jugoslavenskoj vladi da prihvati prijedlog.¹⁷⁴

5.4. Učestali incidenti u gradu

¹⁶⁸ Matković, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, 80.

¹⁶⁹ ND, 2. XII 1919.

¹⁷⁰ ND, 6. XII 1919.

¹⁷¹ ND, 23. XII 1919.

¹⁷² ND, 2. II 1920., 3. II 1920.

¹⁷³ ND, 13. II 1920., 17. II 1920.

¹⁷⁴ ND, 24. I 1920., 29. I 1920., 6. II 1920., 9. II 1920.

Kako se situacija u diplomatskom smislu razvijala te je postajalo sve jasnije da će Italija izgubiti Šibenik, sve je više jačala represija nad stanovništvom u šibenskom kotaru. Također jača propaganda talijanskih vlasti u samom gradu, ali i prema vani. Tako se šalju općinski komesari nametnuti od strane okupacijskih vlasti u Rim kako bi svjedočili o volji građana za pripajanje Šibenika Italiji. U Šibeniku se održavaju svečanosti na kojima se iskazuje podrška Millu i D'Annunziu, izdaju se proglašaji kojima se traži pripajanje Italiji ne samo Šibenika i Zadra, već i Splita i Dubrovnika. Šibenik posjećuju i neki zastupnici u talijanskom parlamentu u Rimu, a okupljeni talijanaši nose plakate s natpisima poput „Ostat ćemo ovdje!“. Brojna su uhićenja jugoslavenski orijentiranog stanovništva te rekviriranje kuća i druge imovine za potrebe vojne vlasti na području cijeloga kotara. Također, nastoji se zataškati da u Italiji u tom trenutku vladaju jako teške gospodarske prilike, zbog kojih su učestali prosvjedi, a u nekim gradovima poput Ancone javljaju se i ideje o revoluciji. Ovo se radi zabranom uvoza dijela novina iz Italije koje izvještavaju o teškim tamošnjim prilikama. Prilikom sprovođa talijanskog komandanta Puglie vlasti traže od pučanstva da prisustvuje, a kako bi događaj bio svečaniji, zahtjeva se od trgovaca da zatvore svoje trgovine. Dio njih odbio je poslušati tu naredbu te je uhićen, a vojska je morala reagirati i prema crkvenim predstavnicima koji su odbijali ustupiti crkvi i obavljati obred.¹⁷⁵ Od crkvenih predstavnika traži se da sve mise budu na talijanskom, što vikar Vicko Skarpa odbija uz obrazloženje da takvo što nema smisla, s obzirom na to da je omjer Talijana i Jugoslavena u gradu uvjerljivo u korist Jugoslavena. Talijanske ga vlasti potom uhićuju, kao i njegovog kancelara, među stanovništvom utjecajnog svećenika don Krstu Stošića.¹⁷⁶ Vikar Skarpa bio je inače duže vrijeme na meti talijanske propagande, koja ga je optuživala da radi po naputku iz Beograda te da su on i njegovi pristaše spremni i vjeru promijeniti samo zbog mržnje prema Italiji i Talijanima.¹⁷⁷ Mnogi su svećenici za vrijeme okupacije bili pod stalnom prismotrom vlasti zbog svoga navodnog prototalijanskog djelovanja, a neki su i uhićivani i protjerivani zbog sitnih prekršaja, pa su tako na Visovac internirani svećenici Šimun Jeličić i Bernardin Kulić jer su u svojim župama dozvoljavali pjevanje srpske himne *Bože pravde*. Ukupno je 39 katoličkih svećenika s područja šibenskog kotara na neki način dolazilo u sukobe s talijanskim okupacijskim vlastima.¹⁷⁸

¹⁷⁵ ND, 9. VI 1920., 10. VI 1920., 6. VII 1920., 17. VII 1920.

¹⁷⁶ ND, 6. III 1920., 4. V 1920.

¹⁷⁷ Stošić, „Talijanska okupacija u šibenskoj biskupiji“, 81.

¹⁷⁸ Isto, str. 82-87.

Nakon incidenta u kojem su se neki talijanaši sukobili prvo s mladim sjemeništarcima i nekim učenicima, a onda i s većim brojem građana, zbog čega je morala reagirati i vojska te blokirati dio grada kako bi spriječila dolazak još većeg broja ljudi u središte grada iz sigurnosnih razloga, general Viora proglasio je mjere opsadnog stanja, a pedesetak ljudi odmah je zbog ovih nereda uhićeno. Zabranjeno je okupljanje, rad kafića nakon 21 sat te boravak izvan kuća nakon 22 sata. Prekršitelji ovih odredbi trebaju biti uhićeni, a oni koji se opiru uhićenju strijeljani. Zaposlenicima u željezničkoj službi određeno je da moraju nositi talijanske kape pod prijetnjom kazne zatvora u trajanju od pet do osam godina.¹⁷⁹ Svim uredima koji se nalaze u okupiranoj zoni prvo je naređeno da moraju imati istaknute talijanske zastave, a zatim i da moraju djelovati isključivo na talijanskom jeziku. Tijekom proslave 50. obljetnice pripajanja Rima Kraljevini Italiji talijanaši su po gradu lijepili propagandne plakate, a uveli su i nova imena nekim ulicama, kao „Via D'Annunzio“ i slično.¹⁸⁰ Nacionalistički zastupnik talijanskog parlamenta u Rimu Federzoni boravio je u Šibeniku u kolovozu 1920., gdje su ga dočekali talijanaši, a on ih je uvjeravao da će cijela okupirana Dalmacija pripasti Italiji: „Uvjerili smo se da je ovo čisto talijanska zemlja. [...] I zato nema sumnje, ovi će se krajevi pripojiti Italiji.¹⁸¹ Talijanaši iz cijele Dalmacije održali su u listopadu 1920. veliki sastanak u Šibeniku, na kojoj su zaključili kako eventualni za njih nepovoljan rasplet pregovora Italije i Kraljevine SHS neće prihvatiti već će se napuštanju Dalmacije oduprijeti silom te svoje kuće radije zapaliti nego prepustiti „barbarskoj invaziji“.¹⁸² U gradsko poglavarstvo Talijani instaliraju novog čovjeka koji radi u odjelu za šume te u jednoj molbi koju upućuje guverneru Millu on popisuje sve šibenske lugare kao podržavatelje okupacijskih vlasti, iako je većina njih hrvatskog podrijetla i nesklona talijanskom vojnom režimu.¹⁸³

Šibenčani jugoslavenske političke orijentacije su u vrijeme okupacije imali običaj nedjeljom se okupljati na Poljani, glavnom gradskom trgu te boraviti tamo do početka službenog intoniranja talijanske himne, nakon čega bi se demonstrativno razišli. Jednom je prilikom u kolovozu okupacijska vlast morala odustati od sviranja talijanske himne jer je atmosfera netrpeljivosti u gradu dovela do toga da su lokalni Talijani planirali napasti građane koji se raziđu pri početku intoniranja himne.¹⁸⁴

6. Završetak okupacije

¹⁷⁹ ND, 16. VII 1920., 21. VII 1920., 30. VII 1920.

¹⁸⁰ ND, 22. IX 1920., 25. IX 1920., 27. IX 1920.

¹⁸¹ ND, 27. VIII 1920.

¹⁸² ND, 15. X 1920.

¹⁸³ ND, 15. VIII 1920.

¹⁸⁴ ND, 30. VIII 1920.

6.1. Rapalski ugovor iz studenoga 1920. i odlazak talijanske vojske

Delegacije za direktne pregovore Italije i Kraljevine SHS sastale su se u više navrata tijekom 1920. godine. Sastanci u svibnju i srpnju u mjestima Pallanza i Spa nisu dali rezultata te je novi krug pregovora započeo u studenom u Rapallu. Jugoslavensku delegaciju predstavljali su predsjednik vlade Milenko Vesnić i ministar vanjskih poslova Ante Trumbić. Velika Britanija i Francuska dale su upozorenje jugoslavenskim pregovaračima da bi, u slučaju neuspjeha ovih pregovora, Italija mogla provesti Londonski ugovor u potpunosti, s obzirom na to da su te dvije države njegove potpisnice, a jedina strana koja je bila svojevrsna garancija da provedba Londonskog ugovora neće biti dozvoljena, američki predsjednik Wilson, u međuvremenu je poražen na predsjedničkim izborima u SAD-u. Sve je ovo stvaralo velik pritisak za jugoslavensku delegaciju kojoj je bilo jasno da će morati dati određene ustupke Italiji. Pregovori stoga nisu puno trajali te je Rapalski ugovor potpisan u noći s 12. na 13. studenoga 1920, a njime je Italija dobila više nego što je tražila u ranijim krugovima pregovora.¹⁸⁵ Italija je ovim ugovorom dobila cijelu Istru bez dijela općine Kastav, kao i Trst, kvarnerske otoke Cres i Lošinj te neke manje otočiće, kao i Julijsku krajinu i Goricu. U Dalmaciji Italiji je pripao grad Zadar s poreznim općinama Arbanasi, Crno, Bokanjac, dio porezne općine Diklo te otoci Lastovo i Palagruža. Rijeka je proglašena slobodnom državom u granicama riječkog kotara.¹⁸⁶ Šibenik je pripao Kraljevini SHS, kao i ostatak okupirane kopnene Dalmacije osim Zadra s okolicom. Talijanska vojska nije odmah napustila okupirane krajeve koji su Rapalskim ugovorom pripali Kraljevini SHS, već je dogovoreno da će pitanje evakuacije vojske biti utvrđeno posebnim pregovorima koji su održani tek u travnju 1921.

Talijanaši u Dalmaciji nisu bili zadovoljni odredbama Rapalskog ugovora, čak ni oni u Zadru koji je pripao Italiji. Javljaju se stoga težnje da se protivno ugovoru Dalmaciju vojno okupira uz pomoć trupa Gabrielea D'Annunzia koji nakon potpisivanja Rapalskog ugovora izjavljuje da on te odredbe ne poštuje ili da se barem Zadar spoji s Rijekom.¹⁸⁷ Zbog toga dolazi do sukoba između D'Annunziovih snaga i regularne talijanske vojske u Rijeci krajem prosinca 1920., što je označilo odlazak njegove vojske iz Rijeke.¹⁸⁸

¹⁸⁵ Matković, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, 81.

¹⁸⁶ Branko Dubravica, *Političko-teritorijalne promjene u Europi (1908-1945)* (Zagreb: Narodno sveučilište Velika Gorica, 58.

¹⁸⁷ ND, 24. XI 1920.

¹⁸⁸ Daniel Patafta, „Privremene vlade u Rijeci (listopad 1918. – siječanj 1924.)“, *Časopis za suvremenu povijest* 1 (2006.), 212.

U Šibenik je poslan novi general koji će upravljati evakuacijom vojske i predajom vlasti. Iako odmah dolazi do određenog slabljenja režima, pa je tako opet otvorena realna gimnazija i izdan naputak uredima da se pripreme za predaju ureda vlastima Kraljevine SHS, stanovništvo je i dalje nezadovoljno stalnim odgađanjem evakuacije.¹⁸⁹ Lokalni talijanaši su pak razočarani dogovorom prema kojemu će Italija izgubiti Šibenik te prozivaju okupacijsku vlast da nije napravila dovoljno u smislu stavljanja pritiska na talijansku vladu da inzistira na provedbi Londonskog ugovora. Tako u veljači 1921. u more bacaju ploču koja je označavala rivu Enrica Milla kako je šibenska riva bila nazvana tijekom okupacije.¹⁹⁰ U veljači su održali skupštinu u Šibeniku na kojoj su odlučili da svoju imovinu, kao i talijanske zastave i druga nacionalna obilježja odnesu u Zadar, nadajući se da će u budućnosti Šibenik ipak pripasti Italiji.¹⁹¹ Skidaju se s vidljivih mjesta u gradu plakati podršku Millu i D'Annunziu, a talijanski činovnici javno iskazuju svoje nezadovoljstvo, strahujući za svoju budućnost nakon odlaska talijanske vojske. Dobar dio njih krajem ožujka 1921. odlazi u Zadar, dok talijanski trgovci uglavnom postaju pomirljiviji prema stanovništvu koje ne podržava Talijane. Tek povremeno dolazi do manjih incidenata povezanih s lokalnim talijanašima, poput postavljanja talijanskih zastava na javnim mjestima tijekom noći.¹⁹²

Evakuacija talijanskih vojnih snaga bila je stalno odgađana, pa su tako Talijani već u travnju napustili najveći dio šibenskoga kotara, dok su u Šibeniku ostali znatno duže. Ovo produljenje okupacije bilo je praćeno i značajnim gospodarskim poteškoćama, s obzirom na to da je situacija s nabavom hrane u gradu bila jako loša. Okupacijske vlasti branile su i izvoz vina, pa ga je na lokalnom tržištu bilo previše te mu je vrijednost drastično opala, što je za dobar dio građana koji su živjeli od vinogradarstva bio težak udarac.¹⁹³ Šibenski odbor Narodnog vijeća pozivao je i pokrajinsku vladu u Splitu i vladu Kraljevine SHS u Beogradu da pokušaju ubrzati evakuaciju zbog velike gladi u gradu koju dodatno pogoršava odugovlačenje odlaska talijanske vojske i predaja vlasti organima Kraljevine SHS.¹⁹⁴ Evakuacija je konačno dogovorena za 12. lipnja, pa nekoliko dana prije toga u Šibenik dolazi delegacija iz Splita kako bi se dogovorili posljednji detalji s talijanskom vojskom oko predaje vlasti i odlaska posljednjih talijanskih vojnih snaga. Ova je delegacija u Šibeniku dočeka s oduševljenjem velikog broja građana koji se okupio i iskazao zadovoljstvo zbog konačnog odlaska talijanske

¹⁸⁹ ND, 26. I 1921., 1. II 1921.

¹⁹⁰ ND, 3. II 1921.

¹⁹¹ Grubišić, *Šibenik kroz stoljeća*, 199.

¹⁹² ND, 14. III 1921., 18. III 1921., 1. IV 1921., 30. IV 1921.

¹⁹³ ND, 29. IV 1921.

¹⁹⁴ Grubišić, „Pregled povijesti Šibenika 1873-1921.“, 437.

vojske iz Šibenik nakon skoro tri godine.¹⁹⁵ Talijani su 10. lipnja napustili Perković, Vrpolje, Primošten i Rogoznicu te započeli posljednje pripreme za napuštanje Šibenika. S vojskom je otišao i dio civilnih građana Šibenika koji je podržavao talijansku vlast.¹⁹⁶

Dan prije odlaska talijanske vojske novi je općinski upravitelj Ante Rajević izdao proglas naslovljen „Šibenčani, Općinari!“ u kojemu izražava oduševljenje odlaskom okupacijske vojske te dolazak vojske Kraljevine SHS, posebno ističući značaj žrtava srpske vojske iz Prvoga svjetskog rata za stvaranje zajedničke države u kojoj će se sada nalaziti i Šibenik: „[...] Najljepši san i najživlje želje naroda našega ispunjeni su! Poslije dugih i teških muka pod tugjim gospodstvom, poslije čemernih patnja sužanjstva mi smo danas slobodni, svoji na svome, ujedinjeni u jedinstvenoj državi, u ovoj divnoj Jugoslaviji, pod Vladarom svoje krvi i jezika! Ovaj veliki dan ostaje ubilježen zlatnim slovima u povjesti našeg naroda! To je najljepši dan za nas Šibenčane, koji smo uz sve druge zajedničke nam narodne nedaće u prošlosti morali k tome i za posljednjih trideset mjeseca da kušamo kako je teško i strašno živjeti pod vladavinom tuginca! [...] U veselju i oduševljenju imajte pak pred očima da je ova sreća [...] koja vas danas ushićuje, procvala na ranama srpskih junaka i vitezova, koji su i za vas ginuli, boreći se kao lavovi silni!“¹⁹⁷

Potpredsjednik dalmatinske vlade Uroš Desnica prilikom primopredaje vlasti održao je govor u kojemu je pohvalio izdržljivost Šibenika koji je konačno dočekao odlazak vojske koja ga je držala u okupaciji: „Ako je ijedno mjesto u Dalmaciji iskusilo sve patnje koje su mogli rat i ovo poratno doba da porode, to je Šibenik.“ Govore su održali još neki vojni dužnosnici koji su uglavnom govorili o velikom zadovoljstvu vojske da konačno može doći u Šibenik i preuzeti ga od Talijana.¹⁹⁸

Ceremonija vojnih predstavnika Italije i Kraljevine SHS obavljena je 12. lipnja 1921. u poslijepodnevnim satima nakon čega Talijani, koji su prethodno skinuli talijanske zastave sa šibenskih tvrđava, započinju ukrcavanje na svoje brodove te otplovljavaju iz šibenske luke. U gradu je vladalo svečano raspoloženje, ulice su okićene jugoslavenskim obilježjima, a proslava odlaska talijanske vojske određena je za sljedeći dan. Tada je već u 5 sati ujutro hicem iz topa s brda Šubićevca pozvano stanovništvo da se počne okupljati. Postavljaju se novi natpisi na trgovine, vraćaju se i natpisi društava koja su za vrijeme okupacije bila

¹⁹⁵ ND, 6. VI 1921., 8. VI 1921.

¹⁹⁶ Grubišić, *Šibenik kroz stoljeća*, 199.

¹⁹⁷ MGŠ, Zbirka arhivalija 20. stoljeća

¹⁹⁸ ND, 13. VI 1921.

zabranjena, a grad je okićen zastavama, cvijećem i slikama kralja Petra i regenta Aleksandra.¹⁹⁹ Na Poljani se skupilo mnoštvo ljudi iz Šibenika, ali i iz okolnih mjesta. Postavljen je slavluk na kojemu je pisalo „Braćo napokon“, a vojsci Kraljevine SHS prvi se obratio predsjednik odbora Narodnog vijeća Vinko Smolčić. Vojsci je predana gradska zastava i srebrni lovorov vijenac u znak zahvalnosti. Potom je mnoštvo okupljenih krenulo u povorku koja je protekla u slavljeničkom raspoloženju i bez incidenata.²⁰⁰ Kotarsko je poglavarstvo toga dana, strahujući valjda od pretjeranog zanosa stanovništva, pozvalo sve građane koji još posjeduju oružje da ga u roku od 48 sati predaju te izričito zabranilo svako pucanje iz pušaka i revolvera.²⁰¹

Dio talijanskih mornara ipak je još neko vrijeme ostao u Šibeniku i nakon njegova pristupanja Kraljevini SHS, a zadatak im je bio pružanje podrške u zaštiti talijanske manjine koja je ostala živjeti u Šibeniku, pa na Božić 1921. bilježimo još jedan incident vezan za talijansku okupaciju. Došlo je tada do razmjene vatre između talijanskih mornara s torpiljarke *Audace* koji su pucanjem iz pištolja isprovocirali incident i građana, pri čemu je nekoliko ljudi ranjeno.²⁰²

Nakon odlaska talijanske vojske i službenog ulaska Šibenika u sastav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, moglo je doći do normalizacije građanskoga i političkog života u Šibeniku.

6.2. Normalizacija života u narednom desetljeću

Rapalskim ugovorom Zadar je pripao Italiji, čime je Šibenik postao prirodno središte sjeverne Dalmacije. U razdoblju između dva rata Šibenik je tako, nakon Splita i Sušaka, po kapacitetu luke bio treći po redu jadranski grad u sastavu Kraljevine SHS. Ipak, u razdoblju nakon okupacije broj stanovnika sporo raste, a u sastavu stanovništva još uvijek dominira težači sloj.²⁰³

S obzirom na to da je Šibenik u sastav Kraljevine SHS ušao kada je politički život u ostatku države već bio dosta zaoštren te su se već formirale brojne političke stranke, stranački je život u gradu jednostavno poprimio obilježja kakva je imao i na razini čitave države. Osnovane su

¹⁹⁹ Isto

²⁰⁰ Grubišić, *Šibenik kroz stoljeća*, 199-200.

²⁰¹ DAŠI – Fond 11 (Općinsko poglavarstvo Šibenik), kutija br. 397, svezak 262

²⁰² Tambača, *Šibensko iverje*, 95.

²⁰³ Hrvoje Matković, „Djelovanje i sukobi građanskih stranaka u Šibeniku između dva svjetska rata“ u: *Radovi 2*, ur. Ivan Kampuš (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest 1972.), 263-264.

podružnice stranaka koje su postojale u ostatku zemlje te su se također sukobljavale u prvom redu oko pitanja uređenja nove države.

Organiziraju se tako brojne stranačke podružnice, a mnoge od njih izdaju i vlastite listove. Najviše izbornog uspjeha u ovom razdoblju u Šibeniku imaju *zemljiaradnici* kojima je na čelu Dane Škarica. Ova je organizacija formirana pristupanjem pripadnika Težačkog saveza koji je ranije postojao Zemljiaradničkoj stranci koja je nastala spajanjem grupe Mihajla Avramovića i Saveza težaka Bosne i Hercegovine. Glavni cilj stranke bio je jačanje sela i seljaštva. Po pitanju državnog uređenja bili su jugoslavenski orijentirani i zastupali unitarističke stavove zbog čega su ih hrvatski orijentirane stranke u Šibeniku prozivale za izdaju. Osim njih, režimsku politiku u gradu Šibeniku zastupaju još i radikali i demokrati, dok su najjača opozicija Hrvatska pučka stranka koja okuplja sitnu buržoaziju i kler.²⁰⁴

Uz nastanak političkih stranaka, dolazi i do normalizacije društvenog života u Šibeniku nastankom novih ili obnavljanjem starih kulturnih, sportskih i humanitarnih društava. Pjevačko društvo *Kolo* nastavilo je s radom 1926., nakon što je za vrijeme talijanske okupacije bilo smatrano nepoželjnim, a rad mu je bio zabranjen.²⁰⁵ Mnoga od tih novonastalih društava imaju političku zadaću borbe za unitaristički i centralistički koncept nove države u skladu s Vidovdanskim ustavom, npr. *Orjuna*, *Narodna obrana* i *Jugoslavenska akcija*. Takvo političko gledište zagovaraju i neka srpska društva, poput *Srpske nacionalne omladine* i *Kola srpskih sestara*, dok hrvatska društva poput *Hrvatskog sokola*, *Hrvatske šibenske glazbe* i *Pjevačkog društva Krešimir* podržavaju federalističku koncepciju.²⁰⁶

Prvi ispit za šibenske političke organizacije bili su skupštinski izbori 1923. na kojima u Šibeniku uvjerljivo pobjeđuju zemljiaradnici, dok na razini izbornog okruga Sjeverna Dalmacija najviše glasova dobivaju radikali, ponajprije u kninskom i benkovačkom kotaru u kojemu tada živi velik broj srpskog stanovništva. Dvije godine kasnije na skupštinskim izborima već dolazi do značajnih promjena zbog jačanja Radićeve Hrvatske republikanske seljačke stranke, koja osvaja najviše glasova na razini izbornog okruga Sjeverna Dalmacija, ali i šibenskog kotara. Međutim, na razini samog grada Šibenika, zemljiaradnici opet odnose pobjedu. Na općinskim izborima 1926. pobjedu je odnijela lista Hrvatske seljačke stranke, no na razini grada opet su najviše glasova imali zemljiaradnici. Isto tako Hrvatska seljačka

²⁰⁴ Isto, 266-267.

²⁰⁵ Ivo Livaković, *Kolo – ponos Šibenika* (Šibenik: RKUD *Kolo* Šibenik, 1976.), 58.

²⁰⁶ Dinko Foretić, „O društvima u Šibeniku između dva rata“, u: *Fiskovićev zbornik II*, ur. Davor Domančić (Split: Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture Split; Književni krug Split, 1980.), 297-300.

stranka potvrdila se kao najjača u šibenskom izbornom kotaru na skupštinskim izborima 1927., koji su ujedno bili i posljednji takvi prije uvođenja šestosiječanjske diktature, ali i ovoga su puta zemljoradnici dobili najviše glasova u samom gradu. Posljednji izbori prije uvođenja diktature bili su općinski izbori 1928., na kojima su zemljoradnici ovog puta i na razini općine dobili najviše glasova te je njihov čelnik Dane Škarica izabran za novog načelnika.²⁰⁷

Do bitne promjene u stranačkom životu Šibenika dolazi nakon atentata u skupštini 1928. Nakon ovog događaja zemljoradnici kao pojedinačno najjača politička grupacija u gradu pristupaju Hrvatskoj seljačkoj stranci. Nakon ovog događaja, a posebno nakon proglašenja šestosiječanjske diktature, politički život grada postaje bitno jednostavniji, s dvije suprotstavljene skupine, a takvo stanje traje do početka Drugoga svjetskog rata i nove talijanske okupacije.

7. Zaključak

Još tijekom 19. stoljeća u Šibeniku i Dalmaciji počinju jačati nacionalni osjećaji među stanovništvom, a najviše su suprotstavljani hrvatski i talijanski nacionalizam, s tim da je talijanski uglavnom predstavljan kao zalaganje za dalmatinsku autonomiju kao alternativu ujedinjenju Dalmacije s banskom Hrvatskom na čemu inzistiraju narodnjački političari.

Ovi identiteti često su utemeljeni ne samo na etničkom načelu, nego i na socijalnom, s obzirom na to da narodnjačku misao uglavnom predstavlja pučka inteligencija, dok su viši društveni slojevi, zbog činjenice da su obrazovanje mogli steći jedino na talijanskom jeziku te su u skladu s time uglavnom odgajani u talijanskoj kulturi, pretežno zastupali talijansku nacionalnu, odnosno dalmatinsku autonomašku misao.

Krajem stoljeća podrška autonomaškim i talijanskim nacionalnim idejama opada, ali težnje kod dijela stanovništva o autonomiji Dalmacije, odnosno o njenom pripajanju ujedinjenoj Italiji ostaju. Ove su ideje poslužile i talijanskim političkim elitama da svoje iredentističke ideje pokušaju ostvariti dogovorom sa silama Antante u Prvome svjetskom ratu, pa je tako došlo do potpisivanja ugovora u Londonu kojim se Italiji kao naknadu za njeno sudjelovanje u ratu na strani Antante daju značajne teritorijalne kompenzacije, koje se u velikoj mjeri sastoje od teritorija bivše Austro-Ugarske monarhije koja je u ratu sudjelovala na strani Centralnih sila. Među tim teritorijima našao se i dio Dalmacije sa Zadrom i Šibenikom kao najvećim

²⁰⁷ Matković, „Djelovanje i sukobi građanskih stranaka u Šibeniku između dva svjetska rata“, 269-272.

gradovima. Okupacija koja je uslijedila nakon poraza Centralnih sila bila je službeno privremena i u skladu s odredbama primirja, no okupacijska zona koja je dodijeljena Italiji u Dalmaciji poklapala se u potpunosti s onim što je Italiji kao kompenzacija obećano Londonskim ugovorom. Novostvorena Kraljevina SHS tako nije mogla uspostaviti svoju vlast u okupiranom dijelu Dalmacije dok se ne riješi jadransko pitanje. Italija, iako je ugovorom imala obećan velik dio dalmatinskog teritorija, morala je pristati na direktne pregovore s Kraljevinom SHS, ponajprije zbog uloge Sjedinjenih Država koje su također sudjelovale u ratu na strani Antante, a koje tajni Londonski ugovor nisu potpisale, niti su ga kasnije podržavale. Tako je ugovorom u Rapallu od okupirane Dalmacije Italiji ostao samo Zadar s okolicom, dok je Šibenik pripao Kraljevini SHS.

Surovost talijanske okupacije u Šibeniku ostavila je posljedice na gradsko stanovništvo u čijem je kolektivnom sjećanju ostala trauma od više od dvije godine koje je grad proveo pod okupacijom talijanske vojske koja je gušila nacionalne osjećaje i nametala talijanski jezik i kulturu. Tako u desetljeću koje je uslijedilo građani Šibenika u velikoj mjeri podržavaju Zemljoradničku stranku koja zagovara centralističko ustrojstvo Kraljevine SHS kojoj su težili za vrijeme okupacije. Postojanje snažnog antitalijanskog sentimenta koji korijene vuče iz toga razdoblja objašnjava i veliku angažiranost šibenskog stanovništva u partizanskom pokretu u Drugom svjetskom ratu nakon što 1941. u Šibenik opet dolazi talijanska vojska i okupira grad.

8. Sažetak

This paper deals with the Italian occupation of the city of Šibenik between 1918 and 1921. Šibenik, along with the rest of Dalmatia was a place where Italian and Slavic culture and nationalisms collided during 19th century. With the beginning of World War I, western allies agreed to give Italy a large part of Dalmatian territory after the war in order to persuade Italy to take their side in this global conflict. However, a vast majority of general public in Šibenik was of Croatian origin and were not supportive of Italian rule in Dalmatia. This is what made the occupation which took place from November 1918 until June 1921 hard for both the civilian people of Šibenik and the Italian army that occupied the city. Local Croatian population that wanted Šibenik to become a part of the newly formed state of southern Slavs was often involved in incidents both with the Italian army and the local Italian population. The occupation ended after the agreement in Rapallo between Yugoslav and Italian side, where it was decided that Šibenik was to become a part of the Yugoslav state.

9. Bibliografija

9.1. Arhivska grada

1. Državni arhiv u Šibeniku – Fond 11 – Općinsko poglavarstvo Šibenik (I.R. Comune di Sebenico) – Šibenik (1918-1921)
2. Državni arhiv u Šibeniku – Fond 13 – Općina Zlarin (Comune di Zlarin) – Zlarin (1918-1921)
3. Muzej grada Šibenika – Zbirka arhivalija 20. stoljeća

9.2. Novine

1. Glas naroda, 1919.
2. Hrvatska misao, 1914.
3. La Dalmazia, 1919.
4. Naprednjak, 1912.
5. Novo doba, 1918.-1921.

9.3. Literatura

1. Bilandžić, Dušan. *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb: Golden marketing, 1999.
2. Cukrov, Mladen. *Povijest sporta u Šibeniku od 1899. do 1941.* Šibenik: Gradska knjižnica Juraj Šižgorić, 2015.
3. Čulinović, Ferdo. *1918 na Jadranu*. Zagreb: Glas rada, 1951.
4. Dubravica, Branko. *Političko-teritorijalne promjene u Europi (1908-1945)*. Zagreb: Narodno sveučilište Velika Gorica, 1996.
5. Grubišić, Slavo. *Šibenik kroz stoljeća*. Šibenik: Muzej grada Šibenika, 1974.
6. Gulin, Darko. *Ratna luka Šibenik*. Šibenik: Gradska knjižnica Juraj Šižgorić, 2011.
7. Katušić, Ivan. *Vječno prokletstvo Nikole Tommasea*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1975.

8. Kostrenčić, Marko, ur. Zapisi Dra Josipa Smodlake. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Razred za društvene nauke, 1972.
9. Krizman, Bogdan. Hrvatska u Prvom svjetskom ratu. Hrvatsko-srpski politički odnosi. Zagreb: Globus, 1989.
10. Livaković, Ivo. Kolo – ponos Šibenika. Šibenik: RKUD Kolo Šibenik, 1976.
11. Marjanović, Milan. Londonski ugovor iz godine 1915. Prilozi povijesti borbe za Jadran 1914.-1917. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1960.
12. Matković, Hrvoje. Suvremena politička povijest Hrvatske. Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske – Policijska akademija, 1999.
13. Novak, Grga. Prošlost Dalmacije – knjiga druga. Split: Marjan tisak, 2004.
14. Stančić, Nikša. Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji (Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Centar za povijesne znanosti – Odjel za hrvatsku povijest, 1980.
15. Šišić, Ferdo. Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.-1919. Zagreb: Matica hrvatska, 1920.
16. Štambuk-Škalić, Marina, Zlatko Matijević, ur. Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918.-1919. – Izabrani dokumenti. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2008.
17. Tambača, Andrija. Šibensko iverje 1871.-1941. Šibenik: Društvo Šibenčana i prijatelja Šibenika u Splitu, 1987.
18. Zaninović, Mate. Školstvo u Šibeniku i okolici (Povijesni pregled). Zagreb: Školska knjiga, 1984.
19. Vesović, Milan. Revolucionarna štampa u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1918-1929. Beograd: Institut za savremenu historiju, IRO Narodna knjiga

9.4. Članci

1. Biankini, Juraj. „Prva dva mjeseca italijanske okupacije Dalmacije.“ Almanah Jadranska straža za 1928./29 godinu (1928.): 94-140

2. Blažević, Milivoj. „Prilozi povijesti Šibenika za Prvoga svjetskog rata i talijanske okupacije od 1914. do 1921. godine.“ U: *Zbornik Stijepa Obada*, ur. Marko Trogrlić, 625-645. Zadar: Sveučilište u Zadru, Odjel za povijest, 2010.
3. Blažević, Milivoj. „Šibensko gospodarstvo od sredine 19. stoljeća do 1921.“ *Radovi Zavoda za povijesnu znanost HAZU u Zadru* 51 (2009.): 161-201
4. Bralić, Ante, Karlo Kraljev. „Proračuni dalmatinskih općina na početku XX. stoljeća (1900.-1908.)“ *Časopis za suvremenu povijest* 1 (2011.): 265-291
5. Đinđić, Marko, Tihomir Cipek. „Politički identiteti dalmatinskih Talijana 1860.-1882.“ *Časopis za suvremenu povijest* 1 (2010.): 219-238
6. Foretić, Dinko. „O društvima u Šibeniku između dva rata.“ U: *Fiskovićev zbornik II*, ur. Davor Domančić, 297-313. Split: Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture; Književni krug Split, 1980.
7. Grabovac, Julije. „Trijumf narodne misli u Šibeniku.“ U: *Šibenik – spomen zbornik o 900. obljetnici*, ur. Slavo Grubišić, 377-416. Šibenik: Muzej grada Šibenika – Posebna izdanja 1, 1976.
8. Grubišić, Slavo. „Pregled povijesti Šibenika 1873-1921. godine.“ U: *Šibenik – spomen zbornik o 900. obljetnici*, ur. Slavo Grubišić, 409-442. Šibenik: Muzej grada Šibenika – Posebna izdanja 1, 1976.
9. Ivoš, Erma. „Odnos talijanskih vojno-civilnih vlasti (centralnih i pokrajinskih) u okupiranom dijelu Dalmacije 1919. godine.“ *Politička misao* 1 (1999.): 183-203
10. Jelaska Marijan, Zdravka. „Zemaljska vlada za Dalmaciju (2. studenoga 1918.-20. siječnja 1919.)“ U: *1918. – Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 4. i 5. prosinca 2008.*, ur. Zlatko Matijević, 155-170. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2010.
11. Knežić, Boško. „Nikola Tommaseo od književnog uzora do političke ikone“. *Ricerche slavistiche* 13 (2015.): 315-340
12. Kolar, Mira. „Privredni i socijalni razlozi propasti Države Slovenaca, Hrvata i Srba.“ U: *1918. – Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 4.*

- i 5. prosinca 2008., ur. Zlatko Matijević, 171-194. Zagreb, Hrvatski institut za povijest, 2010.
13. Matković, Hrvoje. „Djelovanje i sukobi građanskih stranaka u Šibeniku između dva svjetska rata.“ U: *Radovi 2*, ur. Ivan Kampuš, 263-282. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest, 1972.
 14. Patafta, Daniel. „Privremene vlade u Rijeci (listopad 1918. – siječanj 1924.)“ *Časopis za suvremenu povijest 1* (2006.): 197-222
 15. Peričić, Šime. „O broju Talijana/talijanaša u Dalmaciji XIX. stoljeća“ *Radovi Zavoda povijesnih znanosti HAZU u Zadru 45* (2003.): 327-355
 16. Rahten, Andrej. „Politika zapadnih velesila prema južnim Slavenima 1918. i 1919. godine.“ U: *1918. – Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 4. i 5. prosinca 2008.*, ur. Zlatko Matijević, 247-256. Zagreb, Hrvatski institut za povijest, 2010.
 17. Stančić, Nikša. „Srbi i srpsko-hrvatski odnosi u Dalmaciji u vrijeme narodnog preporoda 1860-1880.“ *Zadarska revija 6* (1990.): 587-619
 18. Stošić, don Krsto. „Talijanska okupacija u šibenskoj biskupiji.“ *Bogoslovska smotra 1* (1933.): 76-89
 19. Zvonar, Ivica. „Rušenje Austro-Ugarske Monarhije (1914.-1918.). Svjedočanstvo dr. Mate Drinkovića“ U: *1918. – Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 4. i 5. prosinca 2008.*, ur. Zlatko Matijević, 299-318. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2010.
 20. Živojinović, Dragan. „Tajni referendum u okupiranoj Dalmaciji 1919. i njegov politički značaj.“ *Zadarska revija 4* (1967.): 283-300